

VEDRANA DELONGA

STAKLO SREDNJOVJEKOVNOG BRIBIRA

UDK 904:748(497.13Bribir)»653«
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper
Primljeno: 23. VI. 1988.
Received:

Vedrana Delonga
YU — 58000 Split
Muzej hrvatskih arheoloških
spomenika, O. Price b.b.

U prilogu autorica obrađuje nalaze stakla iz srednjovjekovnog naselja na Bribiru u sjevernodalmatinskom zaleđu otkrivenih višegodišnjim arheološkim istraživanjima na tom lokalitetu. Klasifikacijom sačuvanih predmeta utvrđeno je osam tipološko-stilskih cjelina, uglavnom stolnog posuđa, te manjih ostataka prozorskog stakla i svijetiljki-kandila. Riječ je o proizvodima gotičkog staklarstva nastalima od sredine 13. do početka 16. st. Tipološko-stilska analiza pokazala je da se u bribirskim nalazima stakla većinom radi o importu staklene robe iz kruga venecijansko-muranskih radionica koje su tijekom 14. i 15. st. predstavljale značajan faktor u proizvodnji i trgovini staklom na području istočnog Jadrana i Balkana. U okvirima žive trgovačke aktivnosti između Venecije i dalmatinskih obalnih gradova, staklena roba prevožena je do većih ili manjih feudalnih naselja u bližoj i daljoj unutrašnjosti za potrebe stanovništva i viših društvenih slojeva. Objelodanjeni nalazi stakla iz slojeva srednjovjekovnog Bribira otkrivaju još jedan segment materijalnog života na ovom lokalitetu i njegov visoki civilizacijski domet u odnosu na ostala naselja istočnojadranskog zaleđa.

Dva nedavno objavljena rada u seriji našega časopisa o nalazima staklenih predmeta u pećini u Predjama u Sloveniji¹ i srednjovjekovnoj čaši iz Zadra² potvrđuju sve veće zanimanje domaćih stručnjaka za materijal i problematiku srednjovjekovnog stakla u našoj zemlji. Spomenuti prilozi upotrijebili su dosadašnje spoznaje i praznine u poznavanju fonda srednjovjekovnog stakla na lokalitetima zapadnojugoslavenskog i istočnojadranskog prostora, gdje je, inače, zabilježen relativno mali broj nalazišta stakla srednjovjekovnog razdoblja. U tom smislu naš prilog nastavlja tematiku spomenutih radova s namjerom da objelodanjanje sačuvanog fonda staklenih predmeta otkrivenih istraživanjima srednjovjekovnog Bribira pridonese boljem poznavanju i tumačenju srednjovjekovnog stakla na dijelu istočnog Jadrana, a u širem kontekstu da posluži budućim proučavanjima ove kategorije materijalne kulture čije sveobuhvatnije i sustavno istraživanje na tlu Jugoslavije tek predstoji.

¹ P. Korošec, Nalaz srednjovjekovnog stakla iz pećine »Jama« u Predjama, *Starohrvatska prosvjeta (SHP)*, III/14, 1984, 107—124.

² I. Fadić, Nalaz srednjovjekovne čaše tipa »krautstrunk« u Zadru, *SHP*, III/15, 1985, 234—253.

Rezultati višegodišnjih istraživanja arheološkog kompleksa na Bribiru već su dobro poznati u stručnoj i znanstvenoj literaturi. Ovo naselje u ruralnom sjevernodalmatinskom zaleđu na kojemu je život kontinuirao od prapovijesti do novijeg vijeka, bilo je jedno od istaknutijih političkih i kulturnih središta srednjovjekovne Hrvatske, što je našlo odraza i u raznim vidovima istražene materijalne kulture. Otkrivanje ostataka srednjovjekovnog profanog i sakralnog graditeljstva, naseobinskih nekropola i fortifikacijskih objekata pratio je raznovrsni fond pokretnog materijala (keramika, kovinski predmeti, staklo. itd.).

Ostaci staklenih predmeta otkriveni u srednjovjekovnim slojevima, doista vrlo krhki i lomljivi po samoj strukturi materijala, kao da su izmicali većoj pažnji istraživača. Uočljivo je, naime, da je unatoč opsegu dvadesetogodišnjih sustavnih iskopavanja na Bribirskoj glavici broj dokumentiranog staklenog materijala dosta skroman, to više uzme li se u obzir mjesto i značenje Bribira, a s njim i bribirskih feudalaca Šubića, u srednjovjekovnoj hrvatskoj povijesti.

Usljed nedostatka podataka iz arheološke stratigrafije, što znači i čvršćih oslonaca za preciznije kronološko opredjeljivanje pokretnog staklenog materijala, obradu bribirskih nalaza uglavnom temeljimo na pregledu tipološkog i stilskog repertoara svrstavajući relevantni materijal u postojeće, zasad poznate, kronološke okvire. Klasifikacija staklenih predmeta, izvršena u katalogu sačuvanog inventara, omogućila je uvid u sastav pojedinih tipološko-stilskih cjelina, pružila mogućnost budućih komparacija i vremenskog određivanja. Za takav pristup građi temeljni oslonac pružaju rezultati istraživanja srednjovjekovnog stakla otkrivenog u zonama središnjeg balkanskog prostora, u Jugoslaviji ponajviše na srednjovjekovnim lokalitetima Srbije i Bosne i Hercegovine, te objavljena arhivska građa o razvoju dubrovačkog staklarstva. Usporedbe bribirskih nalaza stakla s analognim materijalom otkrivenim izvan granica Jugoslavije, uglavnom Grčke — Korinta, Italije — Apulije, Venecije — Murana i srednjoevropskih zemalja Mađarske i Češke, ovisno o dostupnoj literaturi, pružili su dovoljno elemenata da se sačuvane staklene artefakte s Bribira protumači većinom kao produkte gotičkog umjetničkog stila u razvojnim okvirima evropske staklarske proizvodnje kasnog srednjeg vijeka.

Analiza srednjovjekovnog stakla s Bribira ne donosi neke novosti s obzirom na složen problem njegova podrijetla i proizvodnje na našem području, međutim u današnjoj fazi proučavanja te problematike povećava fond poznate građe, te u kontekstu širih komparacija djelomično usmjerava tokove novijih istraživanja u ovom području.

Nalazi srednjovjekovnog stakla na Bribiru izvorna su arheološka građa o dijelu materijalnog života bribirskih stanovnika, te dokaz o stupnju kulture stanovanja određenih feudalnih društvenih slojeva na tom lokalitetu. Ovdje obuhvaćeni u raznolikom zbiru tipova i stilskih formi, staklarske izrađevine kasnosrednjovjekovnog umjetničkog zanatstva reflektiraju visok civilizacijski domet što ga je srednjovjekovni Bribir dosegaio u odnosu na mnogobrojna druga naselja u ovim ruralnim predjelima istočnojadranskog zaleđa.

KATALOG:

ČAŠE:

I. (Tab. I, 1—3; II, 1 a-d; III, 1—3)

1. Čaša cilindrično-jajolika oblika s ukrasom pužičastih aplikacija. Veliki ljevastki otvor, dno s girlandom. Staklo prozirno i bezbojno, debljine 1,3 mm. Rekonstruirana. Dimenzije: vis. 10 cm, D. 8 cm, d. 4 cm. Bribir — srednjovjekovna kuća sjeverozapadno od groblja. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. I, 1).

2. Ulomci čaše s bradavičastim ukrasom različitih veličina; cilindrično tijelo, ravni otvor s vodoravnom staklenom niti na prijelazu u tijelo recipijenta, girlanda uokolo baze. Staklo bezbojno, debljine, 1,1 mm. Dimenzije: a) vis. 3,3 cm, šir. 4,5 cm; b) vis. 1,5 cm, šir. 2,6 cm. Mjesto nalaza: Bribir — srednjovjekovna kula; 1972. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. I, 2 a,b).

3. Ulomci čaše s manjim bradavičastim (kapljičastim) aplikacijama, ravnog otvora s vodoravnom niti na prijelazu u trbuh valjkasta oblika, dno konkavno bez girlande. Staklo vrlo tanko i prozirno. Grafička rekonstrukcija (H = 10 cm). Dimenzije: a) vis. 2 cm, šir. 3,5 cm, deb. 1,2 mm; b) vis. 1,3 cm, šir. 4,3 cm, deb. 1,2 mm; c) vis. 3,8 cm, šir. 2,3 cm, deb. 1,2 mm; d) vis. 4 cm, šir. 3 cm, deb. 1,2 mm. Bribir — kvadrat 303 (na položaju seoskog groblja); 1966. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. II, 1a-d).

4. Ulomci čaše: dio trbuha s dvije manje bradavičaste aplikacije i dna s jako nazubljenom girlandom uokolo baze. Staklo bezbojno, prozirno do lagano žućkasto. Dimenzije: a) vis. 1,8 cm, šir. 3,5 cm, deb. 1,1 mm; b) vis. 1,5 cm, šir. 2,8 cm, deb. 2,1 mm. Bribir — stambeni objekt pod Tjemenom; 1985. Smještaj: Muzej grada Šibenika; terenski inventar br. 149/85, 150/85. (Tab. I, 3a, b).

5. Ulomak gornjeg dijela čaše s ljevkastom izvrnutim otvorom, tankom plastičnom staklenom niti na prijelazu u trbuh na kojemu je ostatak manje bradavičaste (kapljičaste) aplikacije. Staklo tanko i bezbojno. Dimenzije: vis. 2,8 cm, šir. 4,2 cm, deb. 1,5 mm. Bribir, 1979. Smještaj: Muzej grada Šibenika; terenski inventar 156/79 (Tab. III, 2).

6. Ulomak donjeg dijela čaše, valjkasta trbuha s ostatkom jedne bradavice, te prstenastim zadebljanjem uokolo baze s konkavnim dnom. Staklo bezbojno do lagano žućkasto. Dimenzije: vis. 2,6 cm, šir. 4 cm, deb. 1,6 mm. Bribir, 1979. Smještaj: Muzej grada Šibenika; terenski inventar br. 30/79 (Tab. III, 3).

7. Čaša od koje su se sačuvali veći dio donjeg dijela recipijenta konične forme, vrlo mali segment otvora i vodoravne niti na prijelazu u trbuh. Na plaštu od bezbojna stakla aplicirana su kobaltno plava i bezbojna bradavičasta ispupčenja, različitih veličina, naizmjenično u redovima. Uokolo baze je prstenasti rub, dok je dno konkavno. Dimenzije: vis. 6,5 cm, D. 8 cm, d. 7,5 cm, deb. 1 mm. Bribir, 1972. Smještaj: veći dio čaše u zbirci Muzeja grada Šibenika, a dva pripadajuća fragmenta u Muzeju HAS u Splitu (Tab. III, 1).

II. (Tab. IV, 1—7; V, 1 a-c)

1. Čaša konična tijela, ljevkastog otvora s blago uvučenim rubom, s vodoravnom niti koja naglašava prijelaz oboda u tijelo. Dno s konusnim udubljenjem i girlandom uokolo baze. Krupne, plosnate kapi bademasta oblika s jače završenim vrhom aplicirane na plaštu čaše. Postavljene u okomitom nizu od dvije ili tri kapi

nejednakih veličina. Staklo žućkaste boje, debljina stijenki 2 mm. Dimenzije: vis. 11 cm, D. 8,3 cm, d. 5,5 cm. Rekonstruirana. Bribir — Dol, najveća zapadna prostorija samostana (kloster), 1968. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. IV, 1).

2. Ulomci čaše s apliciranim ukrasom bademaste, spljoštene i glatke kapi s blago zavrnutim šiljkom na rubovima. Sačuvani su: dio konusnog dna s malim segmentom rubne girlande, fragment gornjeg dijela trbuha konične forme i ljev-kasta otvora s vodoravnom staklenom niti. Staklo bezbojno. Grafička rekonstrukcija (H = 11 cm). Dimenzije: a) vis. 3,5 cm, šir. 3 cm, deb. 1,2 mm; b) vis. 3,4 cm, šir. 3,6 cm, deb. 2,2 mm; c) vis. 2,4 cm, šir. 4,6 cm, deb. 1,2 mm. Bribir — Dol, iz samostanske prostorije (D). Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. V, 1 a-c).

3. Ulomci čaše s apliciranim ukrasom u obliku manje spljoštene kaplje sa šiljkom zavrnutim na dolje. Manji dio nazubljene girlande s dna čaše. Staklo svijetloplave do tirkizne boje, debljine 2,1 mm. Dimenzije: a) vis. 1 cm, šir. 2,8 cm, deb. 2,06 mm; b) vis. 2,5 cm, šir. 3 cm, deb. 2,1 mm. Bribir — Dol, iz samostanske prostorije (A). Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. IV, 2 a, b).

4. Ulomak čaše debljih stijenki s plastičnim ukrasom oble kapi s naglašenim, izvučenim šiljkom. Staklo smečkasto, debljine 2,1 mm. Dimenzije: vis. 2 cm, šir. 2 cm, deb. 2,1 mm. Bribir — bez oznake nalazišta. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. IV, 3).

5. Dva ulomka čaše s ukrasom aplicirane kapi bademasta oblika, nejednakih veličina s izvrnutim vrhom. Staklo plavozelenkasto, debljine 1,4 mm. Dimenzije: a) vis. 2,2 cm, šir. 2 cm; b) vis. 3 cm, šir. 2,6 cm. Bribir — stambeni objekt pod Tjemenom, prostorija F; 1985. Smještaj: Muzej grada Šibenika, inv. br. 91, 92/85 (Tab. IV, 4 a, b).

6. Ulomci manje čaše; ostatak otvora s blago zadebljalim rubom i fragmenta tijela s manjom spljoštenom kapi izvučenog vrha u šiljak. Staklo bezbojno do žućkasto, debljine 1,2 mm. Dimenzije: a) vis. 2,5 cm, šir. 1,5 cm; b) vis. 2 cm, šir. 1,5 cm. Bribir — stambeni objekt pod Tjemenom, prostorija E; 1985. Smještaj: Muzej grada Šibenika, ter. inv. br. 165/85, 394/85 (Tab. IV, 5 a, b).

7. Ulomci trbuha čaše s dvije aplicirane spljoštene kapi, zavrnutih vrhova razvučenih u plastično rebro po sredini kapi. Staklo bezbojno, debljine 2,4 mm. Dimenzije: a) vis. 3 cm, šir. 1,7 cm; b) vis. 3,5 cm, šir. 2 cm. Bribir — sjeverno od cisterne pod Tjemenom; 1985. Smještaj: Muzej grada Šibenika, ter. inv. br. 1096/85 (Tab. IV, 6 a, b).

8. Ulomak čaše s ostatkom vrlo plastično oblikovane kapi, zavrnutog i jako izvučenog vrha. Staklo svijetloplave boje, debljine 1,5 mm. Dimenzije: vis. 2,5 cm, šir. 1,8 cm. Bribir — stambeni objekt pod Tjemenom; 1985. Smještaj: Muzej grada Šibenika, ter. inv. br. 432/85 (Tab. IV, 7).

III. (Tab. VI, 1—3; VII, 1—4)

1. Ulomak čaše ili kupe s četiri reda apliciranih kobalttoplavih niti na otvoru recipijenta. Staklo bezbojno, debljine 1 mm. Dimenzije: vis. 2,5 cm, šir. 4 cm. Bribir — stambeni objekt pod Tjemenom, prostorija G2; 1985. Smještaj: Muzej grada Šibenika, ter. inv. br. 1107/85 (Tab. VI, 1).

2. Ulomak otvora čaše s pet redova apliciranih vodoravnih plavih niti. Staklo bezbojno, debljine 1 mm. Dimenzije: vis. 1 cm, šir. 2 cm. Bribir — Dol. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. VI, 2).

3. Manji ulomak otvora čaše s tri reda apliciranih bezbojnih vodoravnih niti. Staklo bezbojno, debljine 1 mm. Dimenzije: vis. 1,5 cm, šir. 2,5 cm. Bribir —

stambeni objekt pod Tjemenom, prostorija F; 1985. Smještaj: Muzej grada Šibenika, ter. inv. br. 435/85 (Tab. VI, 3).

4. Ulomci otvora čaše ili kupe s apliciranom plavom niti oko ruba. Staklo bezbojno, debljine 1 mm. Dimenzije: a) vis. 3,2 cm, šir. 3 cm; b) vis. 2,6 cm, šir. 2 cm; c) vis. 3 cm, šir. 3 cm; d) vis. 1,5 cm, šir. 3,6 cm. Bribir — stambeni objekt pod Tjemenom, prostorija E2; 1985. Smještaj: Muzej grada Šibenika (Tab. VII, 1 a—d).

5. Ulomak jako proširena, ljevkaستا otvora s plavo obojenim rubom, na unutrašnjosti stijenke pet redova tanko uparanih koncentričnih linija. Staklo bezbojno, debljine 1 mm. Dimenzije: vis. 3 cm, šir. 6 cm. Bribir — stambeni objekt pod Tjemenom; 1980. Smještaj: Muzej grada Šibenika, ter. inv. br. 446/80 (Tab. VII, 2).

6. Ulomak čaše s plavom niti na rubu otvora. Staklo bezbojno, debljine 1 mm. Dimenzije: vis. 2,5 cm, šir. 2,2 cm. Bribir — stambeni objekt pod Tjemenom, prostorija E1; 1985. Smještaj: Muzej grada Šibenika, ter. inv. br. 891/85 (Tab. VII, 4).

7. Ulomak otvora čaše s debljom plavom niti na rubu. Staklo bezbojno, debljine 1 mm. Dimenzije: vis. 1,5 cm, šir. 3,3 cm. Bribir — bez oznake nalazišta; 1981. Smještaj: Muzej grada Šibenika; ter. inv. br. 217/81 (Tab. VII, 3).

IV. (Tab. VIII, 1 a, b; IX, 1 a-c; X, 1—7)

1. Ulomci čaše s rebrima; ljevkaستا otvor s rubnom plavom niti, ostaci rebrastih linija niz tijelo koje se nastavljaju na konusnom dnu. Uokolo dna prstenasta baza. Staklo bezbojno i prozirno. Dimenzije: a) vis. 5,5 cm, šir. 3,5 cm, deb. 2,7 mm; b) vis. 1,5 cm; šir. 5 cm, deb. 1,6 mm. Grafička rekonstrukcija (H = 11,2 cm). Bribir — Tjeme; 1963. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. VIII, 1 a, b).

2. Ulomci čaše s rebrima; ljevkaستا otvor s plavom niti na rubu, ostatak konusnog dna i girlandom oko baze. Staklo bezbojno. Dimenzije: a) vis. 2 cm, šir. 4 cm, deb. 1,1 mm; b) vis. 4 cm, šir. 4,3 cm, deb. 1,5 mm; c) vis. 1,5 cm, šir. 2 cm, deb. 1,5 mm. Grafička rekonstrukcija (H = 10 cm). Bribir — stambeni objekt pod Tjemenom; 1980. Smještaj: Muzej grada Šibenika; ter. inv. br. 608—610/80 (Tab. IX, 1 a—c).

3. Ulomak trbuha čaše s lijevanim rebrima. Staklo bezbojno, debljine 1,2 mm. Dimenzije: vis. 3,4 cm, šir. 2,5 cm. Bribir — bez oznake nalazišta; 1981. Smještaj: Muzej grada Šibenika; ter. inv. br. 139/81 (Tab. X, 3).

4. Ulomak čaše s rebrima. Staklo bezbojno, debljine 1,5 mm. Dimenzije: vis. 2,5 cm, šir. 2 cm. Bribir — bez oznake nalazišta; 1980. Smještaj: Muzej grada Šibenika; ter. inv. br. 885/80 (Tab. X, 4).

5. Dio čaše cilindrična recipijenta s plastičnim okomitim rebrima, ravnog otvora i ruba. Staklo bezbojno, debljine 1 mm. Dimenzije: vis. 4,7 cm, šir. 3,6 cm. Bribir — bez oznake nalazišta; 1980. Smještaj: Muzej grada Šibenika; ter. inv. br. 812/80 (Tab. X, 1).

6. Ulomak čaše s ostatkom dva okomita plastična rebra i manjim segmentom valjkasta recipijenta koji prelazi u otvor. Staklo bezbojno, debljine 1,4 mm. Dimenzije: vis. 2,8 cm, šir. 2,5 cm. Bribir — stambeni objekt pod Tjemenom, prostorija E1; 1985. Smještaj: Muzej grada Šibenika; ter. inv. br. 891/85 (Tab. X, 2).

7. Manji ulomak staklene čaše s ostatkom plastičnog rebra. Staklo bezbojno, debljine 1 mm. Dimenzije: vis. 1,7 cm, šir. 1,5 cm. Bribir — stambeni objekt pod Tjemenom, prostorija E; 1984. Smještaj: Muzej grada Šibenika; ter. inv. br. 395/84 (Tab. X, 5).

8. Dva ulomka čaše s ostatkom okomitih plastičnih rebara. Staklo bezbojno s jakim slojem irizacije, debljine 1 mm. Dimenzije: a) vis. 2 cm, šir. 1 cm; b) vis. 3 cm, šir. 1,6 cm. Bribir — stambeni objekt pod Tjemenom; 1985. Smještaj: Muzej grada Šibenika; ter. inv. br. 147/85, 148/85 (Tab. X, 6 a, b).

9. Dno veće čaše ili zdjelice, konična oblika s plastičnim rebrima na površini i girlandom uokolo baze. Staklo bezbojno, debljine 1,4 mm. Dimenzije: vis. 4,5 cm, šir. 7,5 cm. Bribir — Dol. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. X, 7).

V (Tab. XI, 1—6)

1. Ulomak donjeg dijela čaše s konusnim dnom i ukrasom girlande oko baze. Staklo prozirno, lagano žućkasto, debljine 1,9 mm. Dimenzije: vis. 2 cm, šir. 4,5 cm. Bribir — Dol; 1968. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. XI, 1).

2. Ulomak dna čaše s nazubljenom girlandom oko baze. Staklo prozirno, blago žućkaste boje, debljine stijenke 1,2 mm. Dimenzije: vis. 1,6 cm, šir. 3,5 cm. Bribir — stambeni objekt pod Tjemenom, prostorija F; 1985. Smještaj: Muzej grada Šibenika; ter. inv. br. 93/85 (Tab. XI, 2).

3. Ulomak donjeg dijela čaše valjkasta trbuha i girlande uokolo baze s dosta pravilnim nazubljenjima. Staklo zelenkasto, debljine 2,9 mm. Dimenzije: vis. 2 cm, šir. 3 cm. Bribir — pod istočnim zidom Groblja; 1979. Smještaj: Muzej grada Šibenika (Tab. XI, 3).

4. Ulomak donjeg dijela čaše konusnog dna s nazubljenom girlandom uokolo. Staklo kobaltnoplave boje, debljine 1,9 mm. Dimenzije: vis. 2 cm, šir. 4 cm. Bribir — Dol; 1966. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. XI, 4).

5. Ulomak dna čaše s manjim ostatkom donjeg dijela valjkasta recipijenta i vrlo naglašenim nazubljenim prstenom baze. Staklo bezbojno, debljine 1,9 mm. Dimenzije: vis. 1,7 cm, šir. 2,5 cm. Bribir — stambeni objekt pod Tjemenom; 1981. Smještaj: Muzej grada Šibenika; ter. inv. br. 289/81 (Tab. XI, 5).

6. Dno manje čaše s ostatkom valjkasta trbuha i konusnim udubljenjem na dnu, te tankom prstenastom niti uokolo baze. Staklo bezbojno, debljine 1,9 mm. Dimenzije: vis. 2 cm, šir. 2,8 cm. Bribir — stambeni objekt pod Tjemenom; 1980. Smještaj: Muzej grada Šibenika; ter. inv. br. 752/80 (Tab. XI, 6).

BOCE:

VI. (Tab. XII, 1—6; XIII, 1—2; XIV, 1)

1. Ulomak koničnog dna boce tipa ingastara s izvijenom nožicom i segmentom šupljeg prstena uokolo baze. Staklo zelene boje, debljine 3,6 mm. Dimenzije: vis. 4,2 cm, šir. 4 cm. Bribir — Dol, najveća, zapadna prostorija samostana; 1968. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. XII, 2).

2. Ulomak izvijene kružne noge boce tipa ingastara sa segmentom koničnog dna, po sredini šupljeg zadebljanja i bazom šupljeg elipsasta presjeka. Staklo zelene boje, debljine 3,8 mm. Dimenzije: vis. 3 cm, šir. 5,2 cm. Bribir — Dol; 1979. Smještaj: Muzej grada Šibenika; ter. inv. br. 29/79 (Tab. XII, 1).

3. Ulomak dna boce tipa ingastara na kojem je sačuvan dio koničnog dna i spoj sa kuglastim recipijentom, segment izvijene kružne noge i dio šuplje prstenaste baze. Staklo zelene boje, debljine 3,8 mm. Dimenzije: vis. 3,5 cm, šir. 3,6 cm. Bribir — Dol, najveća, zapadna prostorija samostana. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. XII, 3).

4. Ulomak dna boce (ili vaze) s izvijenom kružnom nogom i glatkim rubom baze. Staklo bezbojno, debljine 2,4 mm. Dimenzije: vis. 2,7 cm, šir. 4,5 cm. Bribir — Dol. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. XII, 4)

5. Ulomak otvora boce s manjim segmentom vrata. Na ustima je plastično, prstenasto izbočenje. Staklo tamnosmeđe boje, debljine 2 mm. Dimenzije: vis. 1,6 cm, šir. 1,8 cm. Bribir — Dol. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. XII, 5).

6. Ulomak otvora na vratu boce, usta ljevasto izvijena. Staklo tamnosmeđe, debljine 1,8 mm. Dimenzije: vis. 1,4 cm, šir. 2 cm. Bribir — stambeni objekt pod Tjemenom; 1985. Smještaj: Muzej grada Šibenika^{2a}; ter. inv. br. 393/85 (Tab. XII, 6).

7. Vrat boce dvokonusnog tipa s ukrasom valovite prelomljene vrpce i ljevasto naglašenim otvorom s dva plastična prstenasta izbočenja. Staklo žućkasto, debljine 1,9 mm. Dimenzije: vis. 5,5 cm, d. 2,5 cm, D. 3,2 cm. Bribir — Dol, kasnosrednjovjekovna nekropola; 1962. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. XIII, 1).

8. Dno manje boce dvokonusna tipa sa šiljastim konusnim udubljenjem. Staklo žućkasto, debljine 1,9 mm. Dimenzije: vis. 3 cm, šir. 4 cm. Grafička rekonstrukcija boce s prethodnim ulomkom br. 7 (H = 14 cm). Bribir — Dol, kasnosrednjovjekovna nekropola; 1961. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. XIII, 2).

9. Dvokonusna boca; vrat s ukrasom valovite tamnoplave vrpce, otvor profiliran prstenastim izbočenjem, trbuh bikoničan — u gornjem dijelu izdužen, a u donjem valjkastog oblika, dno konično. Staklo bezbojno do žućkasto sa sitnim mjehurićima zraka u fakturi, debljine 1,9 mm. Dimenzije: vrat vis. 4 cm, d. 2,3 cm, D. 2,6 cm; vis. 6,4 cm, d. 5 cm, D. 4 cm. Bribir — Dol, najveća, zapadna prostorija samostana; 1968. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. XIV, 1).

SVJETILJKE — KANDILA:

VII. (Tab. XV, 1)

1. Drška lampe-kandila, staklo bezbojno. Dimenzije: vis. 1,4 cm, šir. 1,4 cm, deb. 5,3 mm. Bribir — Dol, u apsidi crkve Sv. Marije; 1966. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. XV, 1).

PROZORSKO STAKLO:

VIII. (Tab. XV, 2)

1. Ulomak prozorskog okulusa sa zadebljalim rubom, staklo bezbojno s irizirajućom patinom. Promjer cca 27 cm, deb. 1,9 mm. Bribir — Dol, najveća zapadna prostorija samostana; 1968. Smještaj: Muzej HAS, Split (Tab. XV, 2).

Provedena klasifikacija otkrivenog srednjovjekovnog stakla na Bribiru pokazala je da glavninu sačuvanog materijala čine predmeti iz inventara kućnog stakla, i to određene vrste stolnog posuđa (čaše, boce), dok ostali dio pripada dijelovima staklenih svjetiljki (kandila) i ostacima prozorskog stakla. Među stolnim posuđem najbrojnija je skupina

^{2a} Zahvaljujem ovom prilikom mr. Zlatku Gunjači, voditelju Arheološkog odjela Muzeja grada Šibenika, na ustupljenoj građi s njegovih istraživanja na Bribirskoj glavici. Također zahvaljujem akad. slikaru Vinku Bakuliću, likovnom suradniku Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, na izradi crteža i grafičkih rekonstrukcija, te Zlatku Sunku fotografu Muzeja na fotografijama objavljene građe.

staklenih čaša, unutar koje se javljaju zasebne tipološke vrste, ovisno o formalno-tipološkim i stilskim obilježjima odgovarajućih primjeraka.

Izdvojenu grupu (I) čine čaše s pužičastim i bradavičastim aplikacijama (Tab. I, 1—3; II, 1a—d; III, 1—3). Plastično ukrašavanje staklenih čaša motivima staklenih pužića, kaplji ili bradavica karakterističan je način dekoriranja gotičkog staklenog posuđa. Tehniku plastičnog apliciranja na staklu poznavali su već u starom Egiptu, u sirijskim i antičkim staklarskim radionicama, a u 11. i 12. st. postala je specifičnost bizantskih staklara.³ Srodni oblici ukrašavanja prate se i dalje na srednjovjekovnom staklu 12. i 13. st. u Apuliji i južnoj Italiji,⁴ u zemljama srednje (Mađarska, Češka) i sjeverozapadne (Švicarska, Nizozemska) Evrope, na centralnom Balkanu (Jugoslavija),⁵ što govori o prostornoj disperziji i širokoj primjeni ovog ukrašenog stila na srednjovjekovnim staklarskim proizvodima. Odnedavno su i nalazi iz sjevernojadranskog prostora, s istraživanja u venecijanskim lagunama, Torcelu i Cividaleu, potvrdila da se ukras vrlo sitnih kapi i pužića također primjenjivao u proizvodnji stakla u venecijansko-muranskim radionicama 13—15. st. («cieti imperlati; moioli imperlandi».)⁶

Fragmenti stakla s pužičastim pastijažom, nađeni u sloju srednjovjekovne kuće na Bribiru, integrirani su rekonstrukcijom u čašu s naglašenim i izvučenim ljevkastim otvorom, s cilindričnim i blago jajolikim recipijentom, te nazubljenom »girlandom« uokolo baze (Tab. I, 1). Riječ je o primjerku čaše karakteristične za morfološki i dekorativni repertoar stakla u doba gotike, na što ujedno upućuju i sačuvani likovni predlošci gotičkog slikarstva i skulpture.^{6a}

Najranije kronološke analogije bibrirskom nalazu čaše postoje, izvan našeg područja, već na staklu bizantske provenijencije nastalom u radionicama Korinta u 11. i 12. st.,⁷ a potom u srodnim tipološko-stilskim varijantama na nalazima Apulije,⁸ Furlanije — Cividalea,⁹ Venecije.¹⁰

³ G. R. Davidson, A Mediaeval Glass-Factory at Corinth, *American Journal of Archeology*, XLIV (1940), No. 3, 87—88, fig. 14.

⁴ D. B. Harden, Some Glass Fragments, Mainly of the 12th—13th Century A. D., from Northern Apulia, *Journal of Glass Studies (JGS)*, VIII, 1966, 73—74, fig. 5—7; D. Whitehouse, Ceramiche e vetri medioevali provenienti dal Castello di Lucera, *Bollettino d'Arte*, III—IV, 1966, 176—178, fig. 31.

⁵ V. Han, Problemi oko porekla i stila srednjovjekovnog stakla iz Srbije, Bosne i Hercegovine (dalje Problemi), *Zbornik Muzeja primenjene umetnosti*, 13, 1969, 23; F. Frýda — P. Šebesta, Středověké sklo v západních Čechách, *Sborník západočeského muzea v Plzni, Historie*, II, 1979, 5—135.

⁶ A. Gasparetto, La Verrerie Venitienne et ses Relations avec le Levant Balkanique au Moyen Age (dalje La Verrerie), *Zbornik radova sa međunarodnog savetovanja održanog od 22. do 24. aprila 1974. u Beogradu »Srednjovjekovno staklo na Balkanu (V—XV vek)«*, Posebna izdanja *Balkanološkog instituta SANU u Beogradu*, knj. 3, 1975, 143—156; isti, Matrici e Aspetti della Vettraria Veneziana e Veneta Medievale (dalje Matrici). *JGS*, 21, 1979, 85.

^{6a} V. Han, Problemi, 18, 24; I. Fadić, o. c., Tab. III, 2; A. Gasparetto, Matrici, fig. 22, 24.

⁷ G. R. Davidson, o. c.

⁸ D. B. Harden, o. c.

⁹ A. Gasparetto, La Verrerie, 147, 148, Tab. I.1, 2.

¹⁰ A. Gasparetto, o. c., Tab. I.3.

Oblikom, a posebno ukrasnim detaljom sitnih pužičastih aplikacija, čaša s Bribira najslbličnija je čaši s nekropole u Veličanima na Popovom polju u Hercegovini.¹¹ Istoj tipološkoj grupi, uz bribirski nalaz i spomenutu veličansku čašu, pripadaju primjerci čaša iz srednjovjekovnih gradova Kruševca i Stalaća,¹² Novog Brda¹³ i manastira Mileševa¹⁴ u Srbiji. Oslonac za pouzdanije kronološko opredjeljivanje te vrste čaša na srednjovjekovnom Bribiru pružaju datacije već spomenutih čaša iz Veličana i srednjovjekovnih naselja Srbije, čija je pojava i upotreba vremenski ograničena na razdoblje od osamdesetih godina 14. st. do dvadesetih godina 15. st.¹⁵ Imajući na umu datacije tipološki analognih nalaza iz Furlanije i Venecije u 13. i 14. st.,¹⁶ te istovrsnih nalaza iz Češke u 14. i 15. st.,¹⁷ pretpostavljamo da se opisana čaša s pužičastim ukrasom mogla pojaviti u inventaru srednjovjekovne kuće na Bribiru u posljednjim decenijama 14. i tijekom prve polovice 15. st.

Na srodnom formalnom repertoaru, osim pužičastih ukrasa na vanjskom plaštu, pojavljuju se i aplikacije u obliku većih ili manjih bradavica (kapi). Tipološkoj grupi čaša s bradavičastim (kapljolikim) ornamentom pripadaju fragmenti istovrsnih primjeraka s bribirskog nalazišta sistematizirani u I. grupi pod br. 2—7. (Tab. I, 2a, b; II, 1 a-d; III, 1—3).

Razvoj formalno-stilskih elemenata koji se javljaju na toj grupi staklenog posuđa uglavnom je isti kao na čašama s pužičastim ukrasom, jer se radi o vrlo srodnim stilskim varijantama apliciranog staklenog ornamenta. Uz osnovno stilsko obilježje, izraženo u kapljoliko-bradavičastom motivu, ta grupa stakla odlikuje se specifičnim detaljima: staklenom vodoravnom niti na prijelazu trbuha u otvor (I, 2, 3, 5, 7) i zupčastom girlandom na rubu baze (II, 1, 2). Motiv tzv. girlande, kao specifičan ukrasni detalj na tim tipovima čaša, javlja se među bribirskim staklom samo na primjercima pod 1, 2 i 4, dok je na ostalima (3, 6, 7) baza ravna s konkavnim udubljenjem na dnu i prstenastim rubom uokolo (6 i 7) ili je samo zaobljene forme (3).

Primjerci čaša s bradavičastim aplikacijama s Bribira variraju oblik cilindričnog recipijenta, mjestimično trbušastog, otvora kraćeg i manje ljevkastog u odnosu na čašu s pužićima iz grupe čaša veličanskog tipa. Najbliže analogije u našoj zemlji nalaze u čaši iz Kolovrata u Po-

¹¹ Lj. Kojić — M. Wenzel, Veličani — srednjovjekovna nekropola i pregled srednjovjekovnog stakla Bosne i Hercegovine (dalje Veličani), *Starinar*, XVIII, 1967, 139—156, Tab. III, sl. 5.

¹² V. Han, Tri veka dubrovačkog staklarstva (XIV—XVI vek) (dalje Tri veka), *Posebna izdanja Balkanološkog instituta SANU*, 11, 1981, Tab. VI, 3—6.

¹³ M. Čorović-Ljubinković, Fragments de verres médiévaux trouvés à Novo Brdo (dalje Fragments), *Journées Internationales du Verre*, Bruxelles 1965, Tab. I, 13.

¹⁴ V. Han, Nalazi srednjovjekovnog i novijeg stakla u Polimlju (dalje Nalazi, 1982), Simpozijum »Seoski dani Sretena Vukosavljevića«, X, Prijepolje 1982, 147, sl. 1.

¹⁵ V. Han, The Origin and Style of Medieval Glass found in the Central Balkans (dalje The Origin), *JGS*, XVII, 1975, 119.

¹⁶ A. Gasparetto, La Verrerie, Tab. I, 1—3.

¹⁷ F. Frýda — P. Šebesta, o. c., 75.

limlju,¹⁸ koja se u stručnoj literaturi tretira kao najstariji poznati primjerak toga tipa čaše u Jugoslaviji nastao između 12. i 14. st., te s nalazima stakla iz vremena 13—15. st. s Gornjeg grada Beogradske tvrđave.¹⁹ Gledajući prema cjelini forme i ukrasa, primjerci s Bribira (1, 2, 3) vrlo su bliski kolovratskoj čaši, te posebno čašama bizantskih staklarskih radionica Korinta datiranim u 11. i 12. st.,²⁰ te srodnim tipovima iz venecijansko-muranskih radionica nastalih tijekom 13—14. st.²¹

Ostatku donjeg dijela čaše s manjom bradavicom (I, 6) od istobojnog stakla s glatkom prstenastom bazom i konkavnim dnom najbliže podudarnosti nalazimo u fragmentu čaše iz Torcella, koju su njezini pronalazači datirali u razdoblje od 7. do 12. st.,²² te među analognim čašama iz oko 1300 g. iz Sirije.²³ Isti detalj glatke prstenaste baze ponovljen je na ostacima čaše br. 7, koja jedina od nalaza te tipološke grupe nosi ukras većih kobaltnih bradavica, izbočenih i naglašenih vrhova, koje se na plaštu čaše naizmjenično javljaju s bezbojnim bradavičastim oblicima. Slični primjer kobaltnih bradavičasto-kapljicastih aplikacija registriramo u nalazima 12—13. st. iz Salpija u Apuliji,²⁴ te na čaši iz Muzeja Haaretz u Tel Avivu (12—14. st.)^{24a} a u domaćoj literaturi na fragmentu staklenog recipijenta s Beogradske tvrđave datiranog u 13—15. st. za kojega se smatra da je import iz muranskih staklarskih manufaktura slično nalazu iz Budima u Mađarskoj iz prve polovice 13. st.²⁵ S obzirom na nabrojene analogije i sličnu čašu s Bribira mogli bismo ubrojiti među proizvode sjevernojadransko-venecijanskog staklarskog kruga.

Izdvojenju grupu (II) (Tab. IV, 1—7; V, 1a-c) arheoloških nalaza u kategoriji srednjovjekovnog stakla čine na Bribiru ostaci staklenih čaša s ukrasom većih spljoštenih kapi za koje se u staklarskoj nomenklaturi rabi i naziv »krautstrunk«. Pitanje porijekla i proizvodnje čaša »krautstrunk« ostaje još uvijek nedefinirano unutar problematike o razvojnim pravcima evropskog srednjovjekovnog staklarstva, što je, uostalom, slučaj i za neke druge vrste srednjovjekovnog stakla. U pogledu geneze ovog umjetničko-staklarskog stila javljala su se razna tumačenja, pa se na primjer razvitak stila na čašama »krautstrunk« vezivao uz bizantske prauzore iz kruga korintskih staklarskih radionica koji su utjecali potom na formiranje

¹⁸ V. Han, Nalazi srednjovjekovnog i novijeg stakla u Polimlju (dalje Nalazi, 1980.), Simpozijum »Seoski dani Sretena Vukosavljevića«, VIII, Prijepolje 1980, 174, sl. 1.

¹⁹ Isto, Značaj nalaza stakla na Beogradskoj tvrđavi (dalje Značaj), Nova istorijska arheološka istraživanja srednjovjekovnog Beograda i Srbije, *Godišnjak grada Beograda*, XXV, 1978, 169—172, Tab. I, 5.

²⁰ G. R. Davidson, *o. c.*, fig. 14.

²¹ A. Gasparetto, *Matrici*, fig. 18; La Verrerie, Tab. I.

²² Isti, *Matrici*, 87.

²³ V. Han, *Problemi*, 25.

²⁴ D. B. Harden, *o. c.*, fig. 13.

^{24a} A. Gasparetto, *Matrici*, 89 (prema G. R. Davidson, *A medieval Mystery: Byzantine Glass Production*, *JGS*, XVII, 1975, 195).

²⁵ K. Gyurky, *Glasfunde aus dem 13. u. 14. Jahrhundert im Mittelalterlichen Dominikanerkloster von Buda*, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXIII, 1—4, 1971, 199—220, sl. 1; V. Han, *Značaj*, 169, bilj. 2, Tab. I.5.

stila srednjovjekovnih čaša tipa »krautstrunk«. U 14. st., u doba gotike, taj način ukrašavanja staklenih posuda osobito se razvio u Njemačkoj. Čini se da su u 15. st. čaše ovog tipa izrađivali muranski staklarski ateljei, a zabilježene su u pisanim izvorima venecijanskih arhiva pod nazivom »gotti gropolosi; cieti gropolosi«. Možda se i pod pojmom »njemačke« (»cope todesche«) podrazumijevao isti tip čaše venecijanske produkcije namijenjen izvozu i potrebama njemačkog tržišta.²⁶ Prisjetimo se pritom i podatka da su se i na našem području u 15. st., u Dubrovniku, osnovale prve dosad ubicirane radionice stakla upravo posredništvom muranskih staklara,²⁷ pa je stoga potrebno i Dubrovnik uzeti u obzir kao jedan od mogućih proizvođača čaša ovog tipa nađenih na području Jugoslavije, posebno u dijelovima Srbije, te Bosne i Hercegovine.

Na temelju dosadašnjih nalaza stakla sa spljoštenim kapljastim aplikacijama na Bribiru bilo je moguće rekonstruirati izgled jedne čaše koja nosi sve tipološke i stilske odlike čaša tipa »krautstrunk«: kosi i kraći obod na trbušastu recipijentu s dvije ili tri plosnate bademaste kapi nejednakih veličina apliciranih u pravilnom nizu, što čaši daje specifičan efekt plastičnosti svojstven stilu staklenog posuđa od vremena gotike (14. st.) do kasnog renesansnog razdoblja.

Prijelaz otvora u trbuh istaknut je i na tim čašama vodoravnom tanjom niti (II, 1, 2) kao i na čašama I. grupe, dok donji dio recipijenta završava na fragmentima (II, 1, 2, 3) veoma pravilnom, nazubljenom girlandom oko baze dna s karakterističnim koničnim udubljenjem. Na rekonstruiranoj čaši, kao i na ostalim fragmentima ove tipološke grupe, motiv spljoštene kapi uglavnom se javlja modificiran u različitim varijantama. Na ulomcima (II, 2, 5, 7) izvedba apliciranog ukrasa uglavnom je ista kao i na rekonstruiranoj čaši, varirajući neznatno u veličini aplikacije, te je veoma plastična za razliku od kapljasta uzorka na ulomcima od prozirnog stakla (II, 2), gdje je forma kapi glatka i više spljoštena, a vrh kratak i diskretno izvučen. Bilo je, naime, pokušaja da se i taj stilski detalj iskoristi kao određena stilsko-tipološka i ujedno vremenska diferencijacija među tipovima čaša te grupe. Pritom bi se na starijim primjercima pojavljivale manje plastične kapi, a na mlađima izbočenije i redovito s izvučenim šiljkom,²⁸ međutim, bibrirski fragmenti stratigrafski sasvim nedefinirani, ne mogu se uklopiti u pretpostavljene tipološke i kronološke odrednice.

U relativno velikom broju usporednih mogućnosti koje pružaju ostaci čaša »krautstrunk« na Bribiru, slijed analognih povezivanja bibrirskih nalaza započinjemo istovrsnim materijalom s područja Jugoslavije i sjevernog Jadrana. Tako će, gledajući u cjelini, rekonstruirana čaša i ostali otkriveni fragmenti naći najbliže tipske podudarnosti u primjercima čaša otkrivenih na srednjovjekovnom kraljevskom lokalitetu na

²⁶ V. Han, Problemi, 17, 18; ista, Neke karakteristike srednjovekovnog stakla na Balkanu (XII—XV vek) (dalje Neke karakteristike), *Balkanica*, XI, 1980, 56.

²⁷ V. Han, Tri veka, 1—45.

²⁸ Ista, Problemi, 24.

Bobovcu u Bosni,²⁹ zatim u Hercegovini na čaši iz 15—16. st. s nepoznatog nalazišta na Nevesinjskom polju³⁰ i na primjerku iz okolice Gacka iz 15 st.,³¹ na nalazu iz Sarajeva s kasnosrednjovjekovnog groblja u Vasiljevoj bašči iz oko 1500. g.³² Nalazima stakla na Bribiru (II, 1, 2, 5, 7) vrlo bliske stilske analogije pružaju na jadranskom prostoru publicirana čaša iz Orebića (15—16. st.),³³ te istovrsni materijal pronađen istraživanjima južno od rijeke Natisone, na širem području Venecije.³⁴ U zapadnim krajevima Jugoslavije registrirani su mnogobrojni nalazi čaša tipa »krautstrunk«, među kojima ovdje navodimo nedavno publicirane ostatke iz pećine u Predjama kod Postojne.³⁵

Ulomak s Bribira (II, 4) od debljeg tamnosmeđeg stakla i ostatak plavkastozelene čaše (II, 3) imaju ponešto drukčiji oblik kapljasta ukrasa. Srodne aplikacije nalazimo među publiciranim srednjovjekovnim staklom iz Novog Brda u Srbiji, kronološki definiran stratigrafijom kulturnih slojeva u 14. st.,³⁶ te na manjim fragmentima iz venecijanske lagune datiranim u 15—16. st. Sličnom vrstom plastične aplikacije bio je ukrašen plašt staklene čaše pronađene u Zadru unutar zatvorene cjeline u slojevima srednjovjekovnog deponija, koja se datira u drugu polovicu 14. st.³⁷ Valja uz ovo istaknuti da je uz novobrdske nalaze stakla ovog tipa zadarska čaša zasad jedini vremenski točnije određen nalaz čaše »krautstrunk« na našem području.

U pomanjkanju stratigrafskih podataka o okolnostima nalaza, pri utvrđivanju vremena upotrebe i cirkuliranja čaša ove vrste na prostoru srednjovjekovnog Bribira, oslanjamo se na kronološke odrednice kojima raspoložemo za gore navedene analogije unutar i izvan granica Jugoslavije. To znači da vrijeme čaša tipa »krautstrunk« na Bribiru treba potražiti u širem vremenskom rasponu od druge polovice 14. do 16. st. Pritom su od posebne vrijednosti nalazi iz Zadra i Novog Brda čije kronološko opredjeljivanje potvrđuje da se čaše ovog tipa javljaju na srednjovjekovnim lokalitetima već tijekom druge polovice 14. i upotrebljavaju se kroz cijelo 15. st.

Posebnu grupu srednjovjekovnog stakla na Bribiru sačinjavaju ostaci stolnog posuđa, uglavnom čaša i manjih zdjela s dekoracijom u obliku apliciranih staklenih niti (III, 1—7) (Tab. VI, 1—3; VII, 1—4). Većinom u

²⁹ P. Anđelić, Un aperçu de la typologie du verre medieval en Bosnie et en Herzegovine (dalje Un aperçu), »Srednjovjekovno staklo na Balkanu (V—XV vek)«, Zbornik radova sa međunarodnog savetovanja u Beogradu, *Posebna izdanja Balkanološkog instituta SANU u Beogradu*, 3, 1975, 167—177, Tab. IV, fig. 13, 14.

³⁰ C. Fisković, Srednjovjekovne čaše iz Orebića i Nevesinja, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXXII—LXXIII, 1979, 218—219. sl. 2. Tab. XVII.

³¹ D. Milošević, Umetnost u srednjovjekovnoj Srbiji, Beograd 1980, 49, kat. br. 155.

³² D. Sergejevski, Arheološki nalazi u Sarajevu i okolici, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, II, 1947, 27, sl. 11.

³³ C. Fisković, o. c., sl. 1, Tab. XVI.

³⁴ L. Bertacchi i dr., Ceramiche dal XIV al XIX secolo dagli scavi archeologici di Aquileia, 1977, 60, kat. br. 143.

³⁵ P. Korošec, o. c., Tab. II, 13—20.

³⁶ M. Čorović-Ljubinković, Fragments, Tab. I, 2.

³⁷ I. Fadić, o. c.

kobaltno-plavoj boji, a ponekad i bezbojne, predstavljaju osobitost u stolu na jednoj vrsti staklenog posuđa 14. i 15. st., a u doba renesanse pojavljuju se kao specifičan dekor na venecijansko-muranskom staklu. Već su dokumenti venecijanskog arhiva iz godine 1288. zabilježili izradu stakla s ukrasom staklenih niti (. . . *cum filo; da filo*).³⁸

Svi registrirani fragmenti ove grupe otkriveni na Bribiru izrađeni su od prozirnog, bezbojnog stakla osrednje kvalitete i tankih stijenki. Ostaci s tragovima apliciranih niti pripadaju dijelovima otvora čaše ili zdjelice, dok je trbuh takvih čaša najčešće dekoriran rebrastim motivom, ili ponekad stakleni plašt ostaje gladak i neukrašen.³⁹ Pritom je detalj ukrasne niti na rubu otvora redovito istaknut, te varirajući u zadebljanju razvija katkada profilaciju poput rubnog prstena. Ima, naime, slučajeva da se kobaltni rubni prsten pojavi kao samostalni ukrasni detalj na otvoru posude, te je kao na primjerima bribirskih fragmenata (III, 4, 5, 6, 7) prilično naglašen. Na ostalim ulomcima (III, 1, 2, 3) dekorativni uzorak kobaltne niti niže se koncentrično stijenkama otvora, pri čemu je završna rubna linija blago naglašena. Fragmenti te tipološke grupe (III, 1, 2, 3, 4, 6) najvjerojatnije su pripadali staklenoj zdjelici, dok za ulomke (III, 5 i 7) pretpostavljamo da su sačuvani dijelovi čaše.

Pri pokušaju funkcionalnog i formalno-tipološkog definiranja opisanih fragmenata oslanjamo se na niz analognih primjera unutar ove grupe srednjovjekovnog stakla, i to najvećim dijelom s jugoslavenskog područja. U zoni istočnog Jadrana polazimo od primjeraka poznatih preko istraživanja iz crkve Sv. Ilije na Lopudu, Sv. Srđa na Koločepu⁴⁰ i Splita.⁴¹ Najbrojniji, pak, nalazi stakla s apliciranim nitima dokumentirani su istraživanjima u Kraljevoj Sutjesci⁴² i Zgošći⁴³ u Bosni, gdje su ujedno locirana i najbrojnija nalazišta te vrste srednjovjekovnog stakla, te u Hercegovini na srednjovjekovnim utvrdama u Blagaju i Šćepan-gradu kod Mostara.⁴⁴ Od sačuvanih ostataka stakla s apliciranim nitima iz manastira Banja u Polimlju⁴⁵ preko srodnih nalaza čaše iz Novog Brda⁴⁶ i srednjovjekovnog Stalaća,⁴⁷ pronalazimo čitav niz vrlo bliskih tipoloških i stilskih usporedbi s fragmentima ove grupe s Bribira, što ujedno potvrđuje i relativno brojniju rasprostranjenost ove vrste staklenog posuđa na tlu Jugoslavije, posebno na prostoru srednjovjekovne Srbije te Bosne i Hercegovine.

³⁸ Vidi V. Han, Tri veka, 36.

³⁹ Najbolji uvid u morfološki i stilski repertoar čaša iz ove grupe staklenog posuđa omogućuju primjerci nađeni u Bosni u Kraljevoj Sutjesci (vidi: P. Anđelić, Un aperçu, 174).

⁴⁰ V. Han, Tri veka, 42; 36, Tab. II, 2.

⁴¹ M. R. De Maine, The Medieval Glass, Diocletian's Palace, Report on Joint Excavations, III, 1979, 127—137, fig. 29, 30.

⁴² P. Anđelić, Un aperçu, 174, sl. 6, 10.

⁴³ Isti, o. c., 174, sl. 3, 4.

⁴⁴ Lj. Kojić — M. Wenzel, Medieval Glass Found in Yugoslavia, JGS, IX, 1967, 82.

⁴⁵ V. Han, Nalazi 1980, 180, sl. 5.

⁴⁶ M. Corović-Ljubinković, o. c., fig. 1a i 1b, Tab. II, 1, 3.

⁴⁷ V. Han, Tri veka, Tab. VII, 4.

Opisanoj tipološkoj grupi posuđa s apliciranim nitima funkcionalno je i stilski veoma bliska skupina stakla s ukrasom plastičnih okomitih rebara (IV, 1—9) (Tab. VIII, 1 a, b; IX, 1a-c; X, 1—7). Premda je karakterističan za stil gotičkog staklarstva, dekor plastičnih rebara (lijevanih ili apliciranih) javlja se već na antičkom rimskom staklu i predmetima 11. i 12. st. bizantske provenijencije, te na nalazima srednjovjekovnog stakla 12. i 13. st. u Apuliji.⁴⁸ Sudeći prema nalazima otkrivenim u starom Budimu iz 14. st.⁴⁹ i onima 15. st. iz Venecije — Murana, te Njemačke u doba gotike,⁵⁰ vidimo da se rebrasti ukras primjenjivao na staklenom posuđu kasnog srednjeg vijeka na širem prostoru Evrope. Funkcionalno gledajući, oblici staklenih predmeta iz tipološke grupe posuđa s vertikalnim rebriima prate se na bibrirskim nalazima uglavnom kroz formu čaše različitih veličina.

Jednu morfološku varijantu čaše s rebriima čine čaše tipa »Biskup«, nazvane tako po čaši otkrivenoj na nekropoli Sankovića u selu Biskupu kod Konjica, koja se u kontekstu određenih povijesnih okolnosti datira oko 1370. g.⁵¹ Tipologija i stil staklene čaše iz Biskupa nosi sva osnovna obilježja stakla s narebrenim dekorom, te se s obzirom na nešto razvijeniju formu može smatrati mlađim i najrazvijenijim tipom čaše s rebriima i datira se u početak 15. st.⁵² Glede forme i stila ulomci stakla s bibrirskog lokaliteta (IV, 1—8) mogu se uvrstiti u istu tipološku grupu kojoj pripada i spomenuta čaša iz Biskupa. To su oblici čaša cilindrična ili zvonolika trbuha s naglašenih izvijenim otvorom (IV, 1, 2), a prema sačuvanim komadima gornjeg dijela vidljivo je da su rubovi istih otvora dekorirani kobaltnoplavim nitima. Okomiti rebrasti ukras pruža se niz trbuh recipijenta, započinje pod vratom i nastavlja se otprilike do dna. U nekim slučajevima rebra se nastavljaju na koničnom dnu čaše (IV, 1, 9) slično primjercima čaša iz Kraljeve Sutjeske,⁵³ Mileševe⁵⁴ ili Korinta u 11—12. st.,⁵⁵ a ima i primjera gdje se rebrasti motiv prekida na trбуhu iznad baze i ne prelazi dalje na konusno dno (IV, 2).⁵⁶ Baza dna ojačana je valovitom staklenom vrpcom (IV, 2, 3), koja je za razliku od one na čašama s bradavičastim i kapljastim uzorkom manje nazubljena i nešto pravilnija. Na jednom primjerku čaše rubovi

⁴⁸ I sta, Problemi, 14, 15, sl. 4.

⁴⁹ I. Holl, Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda, Budapest 1966, 37, Abb. 39/40/40.

⁵⁰ G. Mariacher, Il vetro europeo dal XV al XX secolo, Novara 1964, 113, fig. 86.

⁵¹ M. Vego, Nadgrobni spomenici porodice Sankovića u selu Biskupu kod Konjica, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Arheologija, N. S. sv. XII, 1957, 129, 132, Tab. V, sl. 1, 2, 3.

⁵² V. Han, Tri veka, 43.

⁵³ P. Anđelić, Un aperçu, 170, Tab. II, fig. 8; Tab. III, fig. 10.

⁵⁴ V. Han, Nalazi, 1982, 148, sl. 3 i 4.

⁵⁵ G. R. Davidson, o. c., fig. 14, 4.

⁵⁶ Na čaši iz Biskupa npr. javlja se jedna od varijanti ovoga ukrasa na kojoj se rebra prekidaju pri dnu i ponovno nastavljaju na njegovom koničnom izbočenju. Za ostale primjere iz literature ne raspolažemo s dovoljno preciznim prikazom ovog stilskeg detalja.

dna pojačani su glatkim prstenom (IV, 1), pa se taj detalj s bibrirskih nalaza najviše približava srodnim stilskim elementima na čašama bizantske provenijencije.⁵⁷

Opisane varijante u elementima forme i stila na fragmentima te grupe na Bribiru nalaze bliže ili dalje tipološko-stilske i prostorne analogije na srednjovjekovnom staklu s područja Jugoslavije i u materijalu iz ostalih dijelova Mediterana i Evrope. Najizdašniji fond nalaza srednjovjekovnog stakla s rebrastim ukrasom, s oko 800 ulomaka, pružila su u Jugoslaviji istraživanja u Kraljevoj Sutjesci u Bosni.⁵⁸ Zahvaljujući publiciranoj građi sa srednjovjekovnih arheoloških lokaliteta na tlu Srbije registrirana je najistočnija poznata zona varijanti stakla tipa »Biskup«: Novo Brdo,⁵⁹ Trgovište — Pazarište kod Novog Pazara, Mileševa,⁶⁰ Crkvina u Trnovi kod Čačka,⁶¹ što sve zajedno, uz odgovarajuće komparativne mogućnosti iz strane stručne literature, pruža niz analogija za tipološko i kronološko vrednovanje nalaza ove grupe na Bribiru.

Zanimljivo je da se na temelju sačuvanih fragmenata na Bribiru mogu identificirati oblici čaša nešto većih dimenzija koji su i po tome vrlo slične čaši iz Biskupa (14,5 × 13,4 × 9,2), što uz analogije iz Mileševe⁶² upućuje da je jedan dio bibrirskih nalaza stakla s rebrastim dekorom pripadao čašama relativno većih oblika (IV, 9). Pitanje je, stoga, indici- raju li možda spomenuti nalazi s Bribira pojavu jedne varijante čaša »Biskup« iz prve polovice 15. st., koje su također i muranske radionice izrađivale već od druge polovice 14. st., a bile su dugačke i nešto veće. Njihov naziv iz pisanih izvora »dugačke gambasinske čaše« prenio se u literaturu o staklarstvu asociirajući pritom na proizvode srednjotalijan- skih, firentinskih radionica sa središtem u mjestu Gambasi.⁶³

Usljed pomanjkanja odgovarajućih stratigrafskih podataka, krono- loško opredjeljivanje nalaza stakla s rebrastim motivom na Bribiru znatno je otežano, pa u tom smislu pomažu kronološke relacije već utvrđene za gore spomenutu analognu građu iz naše zemlje i izvan nje.

Nalazi čaša s rebrima, identificirani prema arhivskim nazivima kao »ciati gambasini longi« ili onima iz 1311. i 1313. g. kao »bicchieri in- costati«, pronađeni su na prostoru venecijanske lagune i u Furlaniji — Cividale i svrstavaju se u 14. st., tj. u vrijeme poslije 1330. g.⁶⁴ Na pod- ručju Jugoslavije u rasponu od kraja 14. do prve polovice 15. st. javljaju se nalazi iz srednjovjekovne Bosne (Kraljeva Sutjeska, Blagaj, Šćepan- grad, Biskup), među kojima je nalaz iz Biskupa označen kao najstariji (2. pol. 14. st.). Istovrsna građa iz srednjovjekovne Srbije (Novo Brdo,

⁵⁷ G. R. Davidson, *o. c.*, fig. 14, 4.

⁵⁸ P. Anđelić, *Un aperçu*, 170, 174.

⁵⁹ M. Č. Ljubinković, *o. c.*, 244.4, fig. 1a i 1b.

⁶⁰ V. Han, *Tri veka*, 81, bilj. 247, Tab. VIII. 2; *ista*, *Nalazi*, 1982, Tab. I, sl. 3, 4, 6.

⁶¹ V. Han, *The Origin*, 124, 125.

⁶² *Ista*, *Tri veka*, 81, bilj. 247. Promjer veće čaše iznosi 8 cm, a manje 7,2 cm.

⁶³ A. Gasparetto, *La Verrerie*, 148, Tab. V, fig. 15; V. Han, *Tri veka*, 82, 80. Termin »velike čaše« (bicchieri de vitro groxi; bicchieri grandi de vetro) poznat je i u staklarskoj terminologiji dubrovačke kancelarije.

⁶⁴ A. Gasparetto, *o. c.*, 148.

Mileševa) može se obzirom na stratigrafske podatke pouzdanije datirati u početak treće četvrtine 14. st.,⁶⁵ odnosno u prve decenije 15. st.⁶⁶ Stoga, promatrajući kronološki možemo pretpostaviti da je bribirsko staklo s rebrastim ukrasom uglavnom sačinjavalo dio kasnosrednjovjekovnog staklenog inventara s kraja 14. i prve polovice 15. st.

Klasifikacijom srednjovjekovnih staklenih nalaza s Bribira izdvojena je grupa fragmentiranog staklenog posuđa koja pripada donjim dijelovima recipijena, točnije ostacima dna čaša (V, 1—6) (Tab. XI, 1—6).

Izgled donjeg dijela čaše može s dosta vjerojatnosti signficirati funkcionalnu i tipološku pripadnost odgovarajućeg fragmenta, pogotovu u slučajevima kada takvi ostaci nose specifične stilske detalje kao što je ukras modeliranog ruba na bazi dna poput nazubljene vrpce, tzv. girlande. Riječ je o detalju s gotičkih čaša nastalih u vremenu od druge polovice 14. i 15. st., koji se u različitim varijantama može pratiti i dalje na renesansnom staklenom posuđu.

S istraživanja u Novom Brdu⁶⁷ potječe ostatak dna, izdvojen među 39 istovrsnih ulomaka s girlandom, čija su formalna obilježja gotovo identična ostacima dna čaša s Bribira (V, 1—5) izrađenih od prozirnog, debljeg i lagano žućkastog stakla (V, 1), kobaltnoplavog (V, 4) i svijetlozelenog debljih stijenki (V, 3). Girlanda je u većini slučajeva aplicirana (V, 1, 2, 4, 5) na bazu i modificirana u ritmu pravilne valovite vrpce, nazubljenog prstena ili krupno zasječenih zubaca. Element girlande na pojedinim ostacima s Bribira javlja se na dnu posuda s kupastim unutrašnjim izbočenjem, što je još jedna specifičnost gotičkog posuđa 14. i 15. st. (IV, 4). Uz spomenuti ulomak dna iz Novog Brda s girlandom i koničnim dnom, i srodni primjerak s Beogradske tvrđave⁶⁸ u komparaciji s istovjetnim oblikom dna na rekonstruiranoj čaši s Bribira sa spljoštenim kapima (II, 1) upućuje na to da su sačuvana staklena dna uglavnom dijelovi čaša s većim kapljastim dekorom («krautstrunk»).

Fragment od kobalnog stakla (V, 4) s kupastim dnom i pravilno nazubljenom girlandom mogao je pripadati čaši s rebrastim plastičnim uzorkom kakvi su registrirani iz druge polovice 14. st. na prostoru mletačke lagune.⁶⁹ Ponešto drukčiju stilizaciju ruba baze ima fragment s Bribira (V, 6) na kojemu je rub stope obavijen glatkim prstenom ili okružen zupčastim izbočenjima izvedenih staklarskim štipaljka. Takvi zupci najčešći su u tipološkoj grupi čaša s plastičnim kapljastim ili bradavičastim dekorom, a što potvrđuju i već razmatrani primjerci s bribirskog nalazišta (I, 2, 4) kao i niz srodnih primjera ovog stilskog elementa na čašama s većim spljoštenim kapima. Takvu vrstu staklenog posuđa možemo prepoznati u muranskoj staklarskoj leksici pod nazivom »mojoli imperlati e a girlanda« već od druge polovice 13. st.,⁷⁰

⁶⁵ M. C. Ljubinković, o. c., 244.4.

⁶⁶ V. Han, Nalazi, 1982, 148; Rebrasti ukras javlja se na čaši iz utvrde Badanj kod Crikvenice među arhajskom majolikom 13—14. st. (R. Matejčić, Gradina Badanj kod Crikvenice, *Jadranski zbornik*, X, 1976—1978, Tab. XII.).

⁶⁷ M. C. Ljubinković, o. c., 244.2, Tab. I.6.

⁶⁸ V. Han, Značaj, 171, Tab. I.4.

⁶⁹ A. Gasparetto, *La Verrerie*, 148, Tab. VI, fig. 19; Tab. V, fig. 16a i b.

⁷⁰ Isti, o. c., 147.1.

a čije cirkuliranje jadranskim i širim balkanskim prostorom učestalije pratimo od posljednje četvrtine 14. stoljeća i kroz cijelo 15. stoljeće.

Od fragmentarnih ostataka staklenog posuđa u istraženim arheološkim slojevima srednjovjekovnog Bribira veoma su česti ostaci dijelova boca (VI, 1—9) (Tab. XII, 1—6; XIII, 1—2; XIV, 1), posebno ulomaka dna s unutrašnjim koničnim ispupčenjem na izvijenoj kraćoj i kružnoj nozi. Prema količini sačuvanih fragmenata najizrazitija je pojava boca tzv. tipa *ingastara* (VI, 1—6) (Tab. XII, 1—6). Naziv za ovaj tip boce oslanja se na nomenklaturu muranskih dokumenata iz 1279. g., prema kojoj se takve izrađevine lokalnih staklara nazivaju »angastare«. ⁷¹ Iste boce tipa *ingastare* (»*inquistare*«) nalazimo i u staklenom inventaru dubrovačkih kuća, sudeći prema arhivskim podacima iz prve polovice 14. st. ⁷² U jednom zadarskom dokumentu iz 1528. g. među popisanim stvarima navode se i takve vrste boca pod nazivom »*ingistera*«. ^{72a} Iako su karakteristične za inventar gotičkog stolnog stakla iz vremena 14. st., različite tipološke varijante ovih boca mogu se pratiti do 17. st. kao različite tipološko-stilske modifikacije osnovnog oblika posude. Naime, uobičajene su loptaste i lukovičaste forme recipijenta s prstenastom ili kupastom nogom, dugačkog vrata s ljevkastom, počesto profiliranom usnom na otvoru (VI, 5, 6).

Formalni elementi sačuvanih ostataka dna boca u bribirskim nalazima uglavnom odgovaraju analognom repertoaru na primjercima otkrivenima na području venecijanske lagune i »*terra ferme*« koji se datiraju u vrijeme od 13. do 14. st. ⁷³ Nadalje, publicirani nalaz dna *ingastare* s istraživanja Kneževa dvora u Dubrovniku datiran u prvu polovicu 15. st. ⁷⁴ cjelokupnom formom veoma je blizak nalazima s bribirskog lokaliteta, što nam uz prethodne analogije pomaže da upotrebu jedne varijante boca tipa *ingastare* i na Bribiru vežemo uz približno isto razdoblje, tj. u vrijeme od sredine 14. do prve polovice 15. st.

Među staklenim predmetima srednjovjekovnog doba evidentirani su i nalazi *dvokonusnih boca* (VI, 7—9, Tab. XIII, 1—2; XIV, 1). Svi primjerci pronađeni su na položaju franjevačkog kompleksa na Dolu, od čega su ostaci vrata i dna boce (VI, 7, 8) ubicirani kao slobodni nalazi među grobovima na dijelu veće kasnosrednjovjekovne nekropole na Dolu unutar crkve Sv. Marije. Najcjelovitije sačuvani primjerak boce dvokonusnog tipa (VI, 9) pronađen je na prostoru najveće samostanske prostorije, odnosno dijelu klaustura, gdje je također otkriven segment spomenute nekropole.

Konfrontirajući nalaze dvokonusnih boca na bribirskom lokalitetu sa slikom rasprostranjenosti nalaza ovog tipa boce u ostalim geografskim zonama Jugoslavije, primjetno je da je najveća koncentracija te vrste stakla ograničena na sjeveroistočnu, panonsku regiju na relaciji:

⁷¹ Isti, o. c., 147, III.

⁷² V. Han, Arhivska građa o staklu i staklarstvu u Dubrovniku (XIV—XVI v.), *Posebna izdanja Balkanološkog instituta SANU*, 9, 1979, dok. br. 6.

^{72a} *Miscellanea*, II—IV (uredio S. Antoljak), Državni arhiv Zadar, 1950—1952, 58, br. 168.

⁷³ A. Gasparetto, o. c., 147, Tab. IV, sl. 12, 13, 14.

⁷⁴ V. Han, *Tri veka*, 79, Tab. II, sl. 1.

Vojvodina, Mačva, okolica Beograda, i sjevernije u podunavskom dijelu na području Mađarske do Budima.⁷⁵ U odnosu na njihovu učestalost na navedenom prostoru, u Jugoslaviji, pojava dvokonusnih boca u srednjovjekovnom staklenom materijalu s Bribira ubraja se još uvijek u rijetke, evidentirane nalaze ovog oblika boce u zapadnim krajevima naše zemlje, uključujući i istočnojadranski pojas, gdje se dvokonusne boce javljaju sporadično u Bosni⁷⁶ i Sloveniji.⁷⁷ Najvažniji je za nas svakako nalaz dvokonusne boce iz Kolovrata (lok. Dvorine) kod Prijepolja u Polimlju⁷⁸ s obzirom na određene formalno-dekorativne podudarnosti koje spomenuti kolovratski primjerak dovode u bližu vezu s otkrivenim dvokonusnim bocama na Bribiru.

U Evropi je rajnsko područje duže vrijeme predstavljalo izoliranu prostornu zonu s razmjerno najvećom pojavom dvokonusnih boca nastalih u 15. st., pa je shodno tome ovaj tip boce u odgovarajućoj stručnoj literaturi smatran izumom gotičkog staklarstva⁷⁹ koji ne nalazi svoje uzore u formalno-stilskom repertoaru antičkog ili bizantskog stakla. Sve veći broj podataka o nalazima te vrste boca u podunavskoj regiji definirao je još jedan prostorni krug gdje je utvrđena njihova prisutnost.

Specifičnost nalaza dvokonusnih boca na Bribiru očitava se prije svega u ukrasnom motivu plastične izlomljene vrpce, prozirne (VI, 7) ili kobaltne (VI, 9) aplicirane na vratu koji završava prstenastom profilacijom usne. Navedeni elementi čine osnovnu stilsku razliku koja bibrirske primjerke dvokonusnih boca razdvaja od grupe nalaza iz rajnskog područja i panonskog areala, a pronalazi izravne analogije upravo u primjerku boce iz Kolovrata, koji je dosad u stručnoj literaturi bio registriran kao jedini sačuvani primjerak iz poznatog nam evropskog repertoara boca dvokonusnog tipa.⁸⁰

Ukrasni motivi vrpčaste niti, prozirnožučkaste i tanje ili kobaltno-plave boje, te profilacija usne na vratu, svojstveni su orijentalno-islamskom načinu ukrašavanja staklenih predmeta, a kakav je dosad bio poznat u dekoru dvokonusne boce iz Kolovrata. Slični detalji orijentalnog obilježja prate se na ranobizantskom staklu Korinta i staklarskoj proizvodnji Bliskog istoka od 6. st. nadalje.⁸¹ Pretpostavlja se da su taj orijentalni manir u srednjem vijeku (13—15. st.) preuzele staklarske radionice Murana, gdje su se dvokonusne boce proizvodile prema stilskim uzorima orijentalnih radionica iz vremena 11—14. st.⁸² Taj stil

⁷⁵ Ista, Značaj, 173, 174, sl. 1.

⁷⁶ P. Anđelić, Un aperçu, 173, Tab. VI,4.

⁷⁷ H. Štular, Pivsko posodje skozi stoletja, Katalog, Ljubljana 1975, 46, br. 62 i 63; P. Korošec, o. c., 111, Tab. II, 22—26.

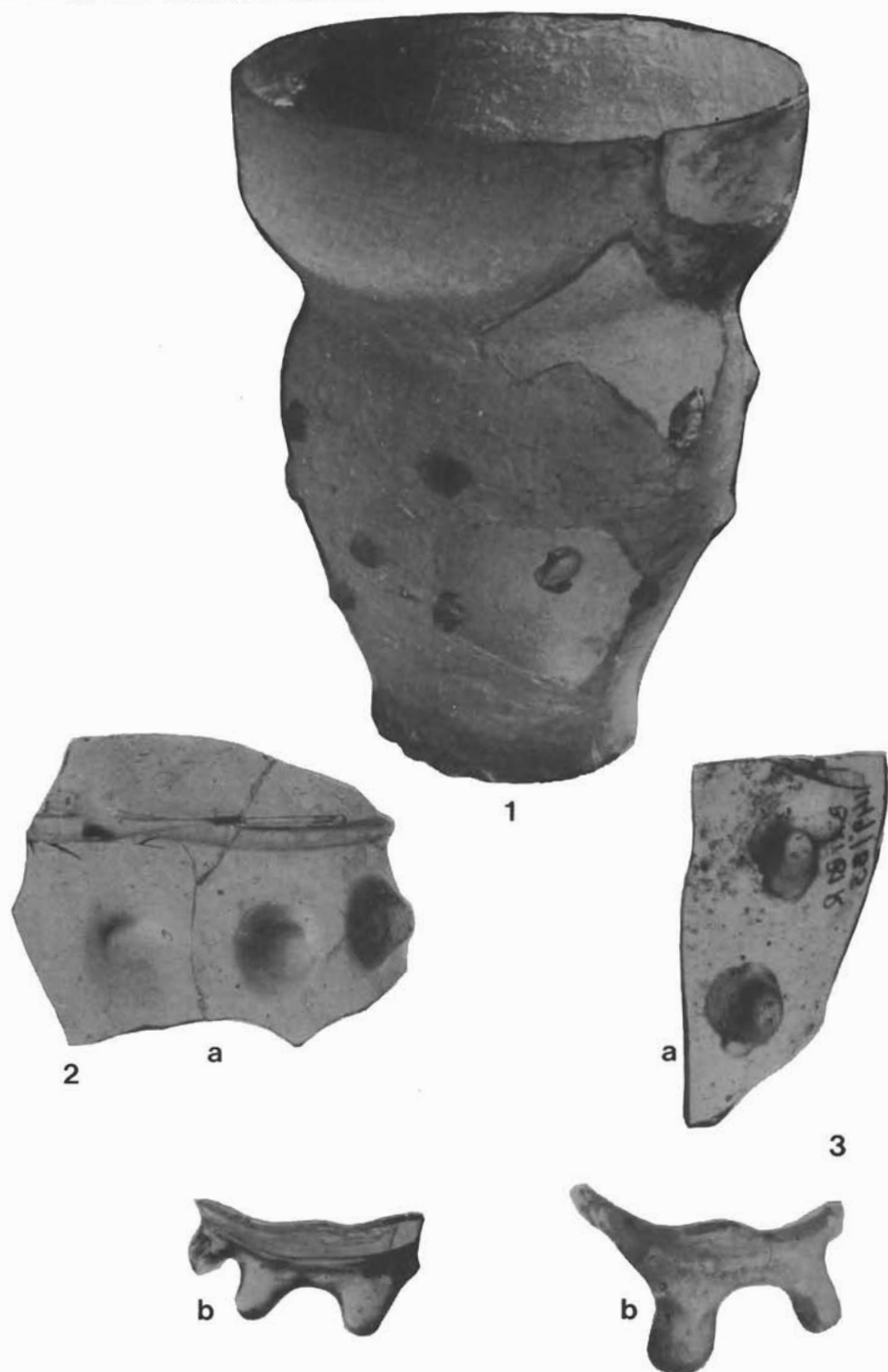
⁷⁸ V. Han, Nalazi, 1980, 175—177, sl. 2.

⁷⁹ F. Rademacher, Die deutschen Gläser des Mittelalters, Berlin 1933, 71.

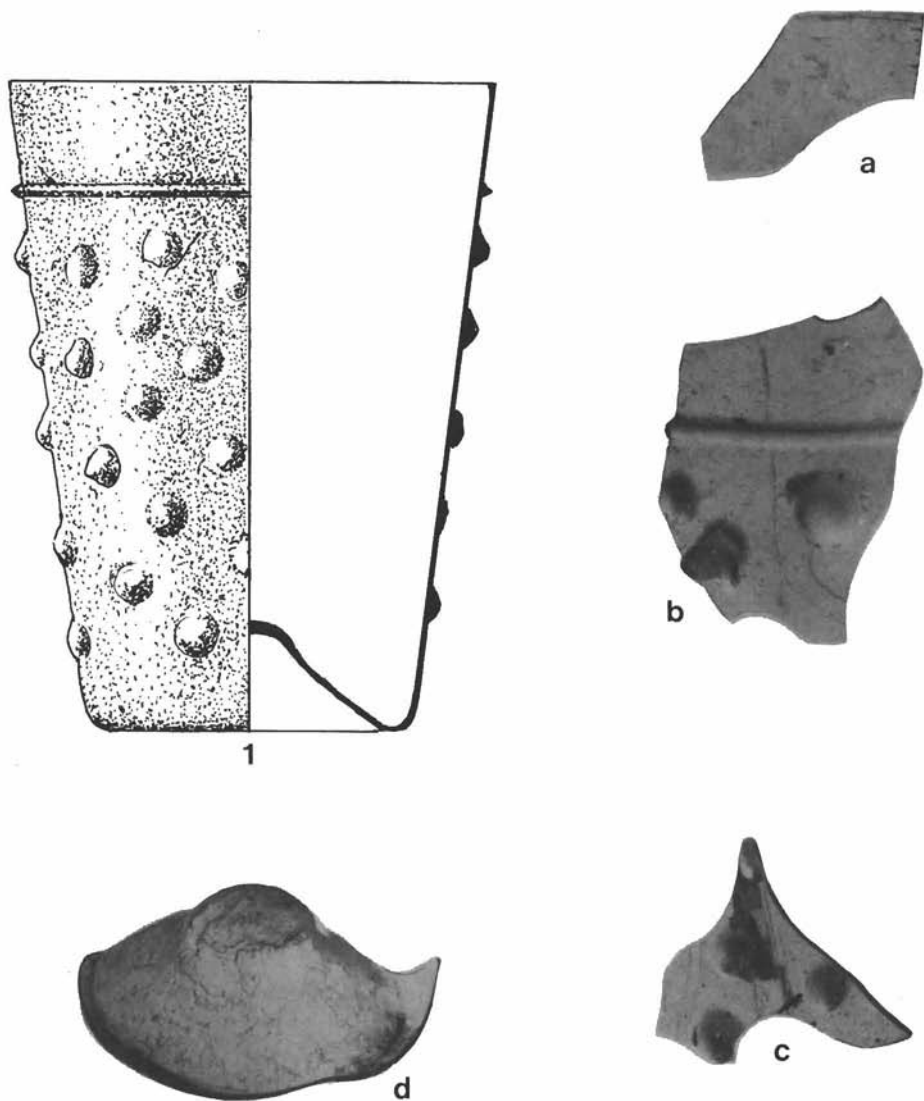
⁸⁰ V. Han, Nalazi, 1980, 176.

⁸¹ A. Gasparetto, Matrici, 84, sl. 11.

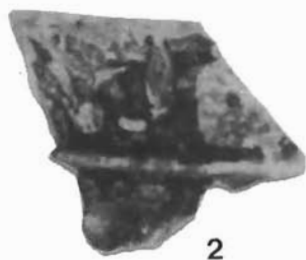
⁸² Isti, 83, sl. 9; Određeni oblici staklenog posuđa izvađenih s venecijanskog broda (vjerojatno »Gagian-e« iz 1583. g.), potonulog kod otočića Gnalić u Pašmanском kanalu, nose ukras valovite staklene vrpce uz ostale brojne dekorativne detalje izradene od muranskih staklara po ukusu istočnjačkog tržišta kojemu je

Sl. 1. Rekonstruirana čaša s pužičastim aplikacijama ($H = 10$ cm). — *Reconstructed goblet with snail-like applique elements ($H = 10$ cm);* sl. 2a, b; 3a, b. Ulomci staklenih čaša s bradavičastim aplikacijama. — *Fragments of glass goblets with wart-like extrusions*

Sl. 1 a—d. Ulomci i grafička rekonstrukcija čaše s bradavičastim ukrasom (H = 10 cm). — Fragments and a suggested reconstruction of a goblet with wart-like extrusions (H = 10 cm)

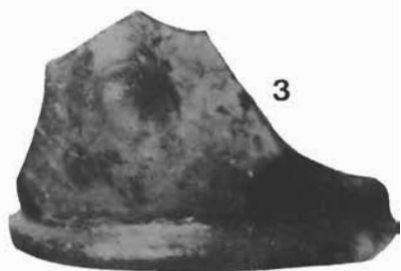
2

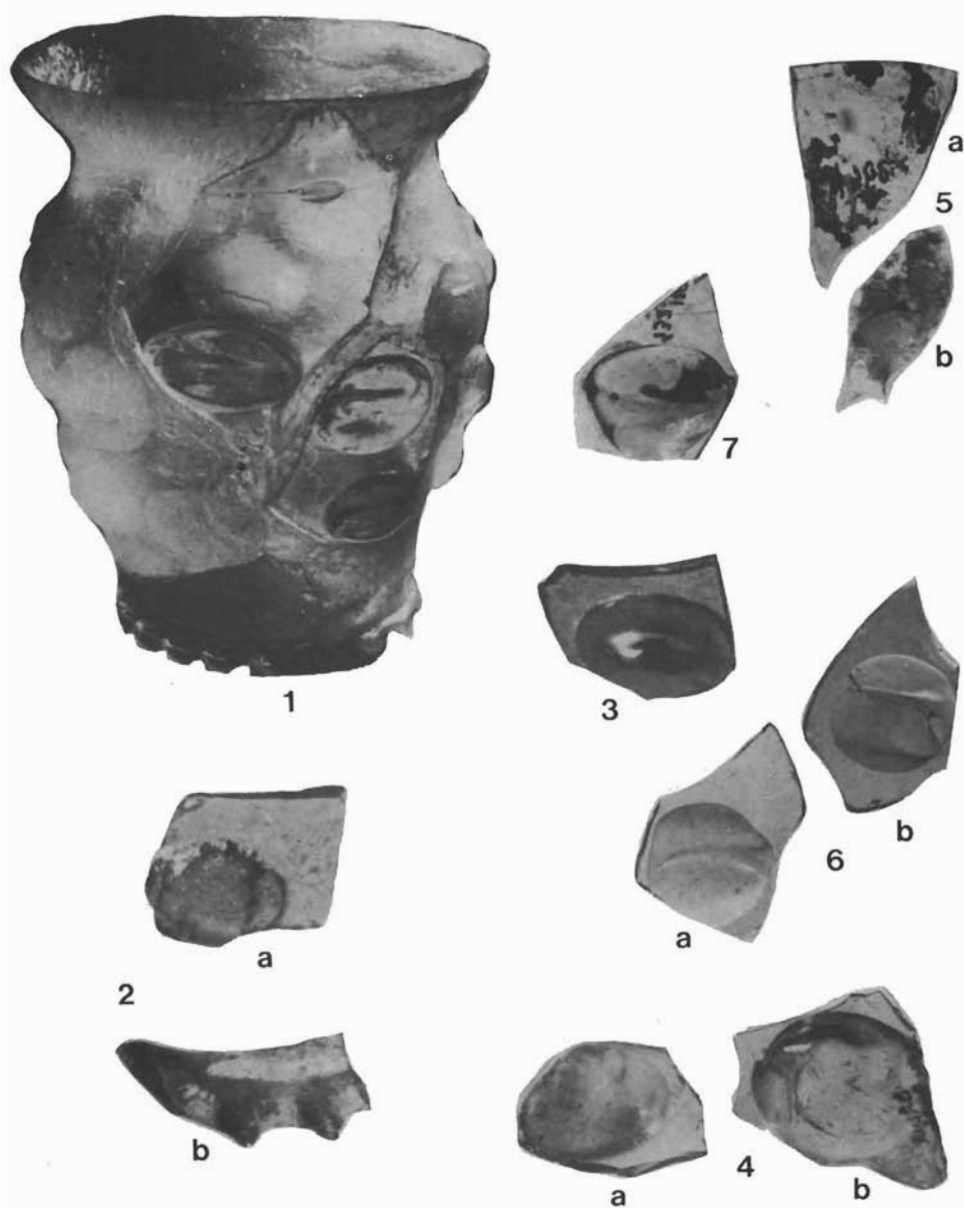
1

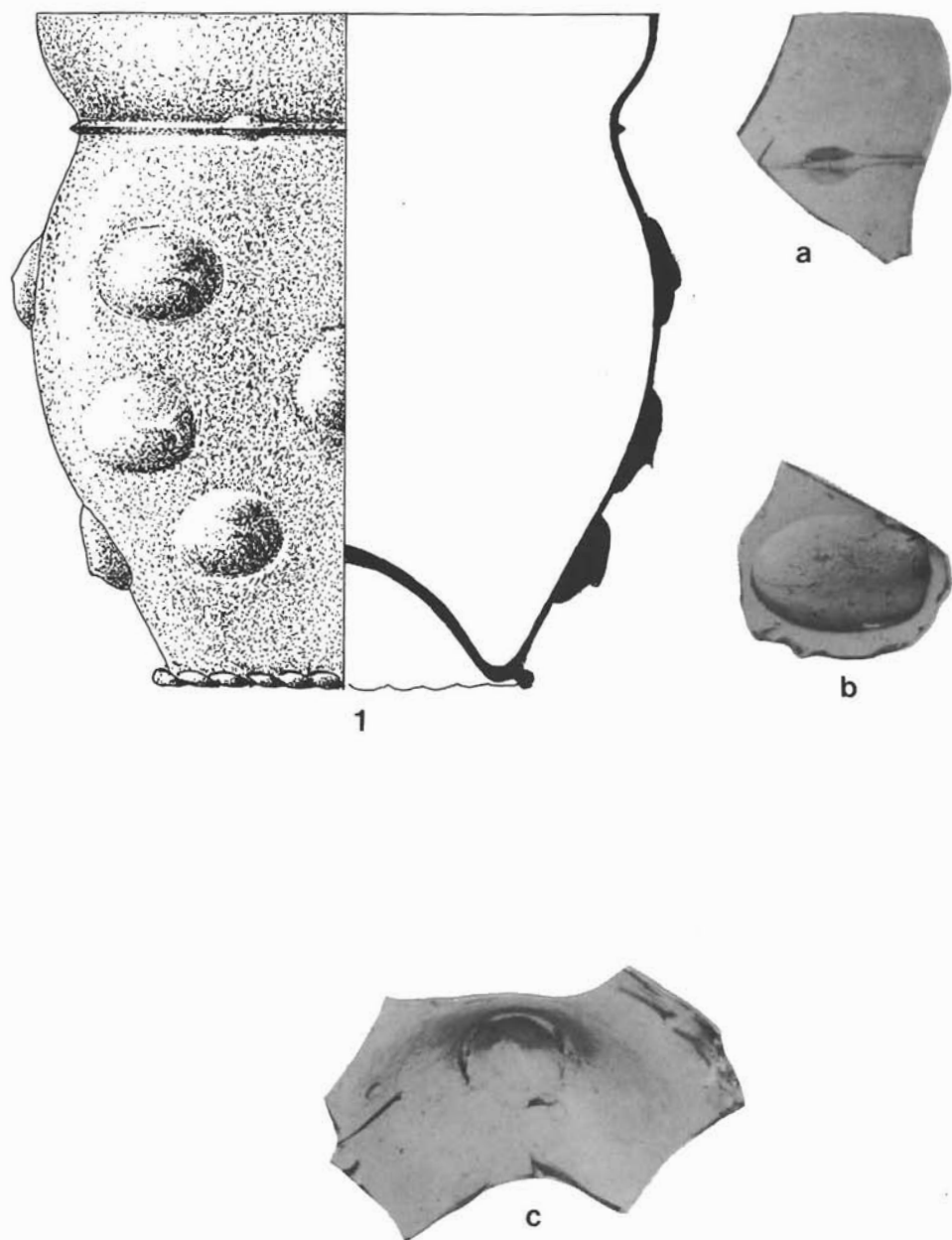
3

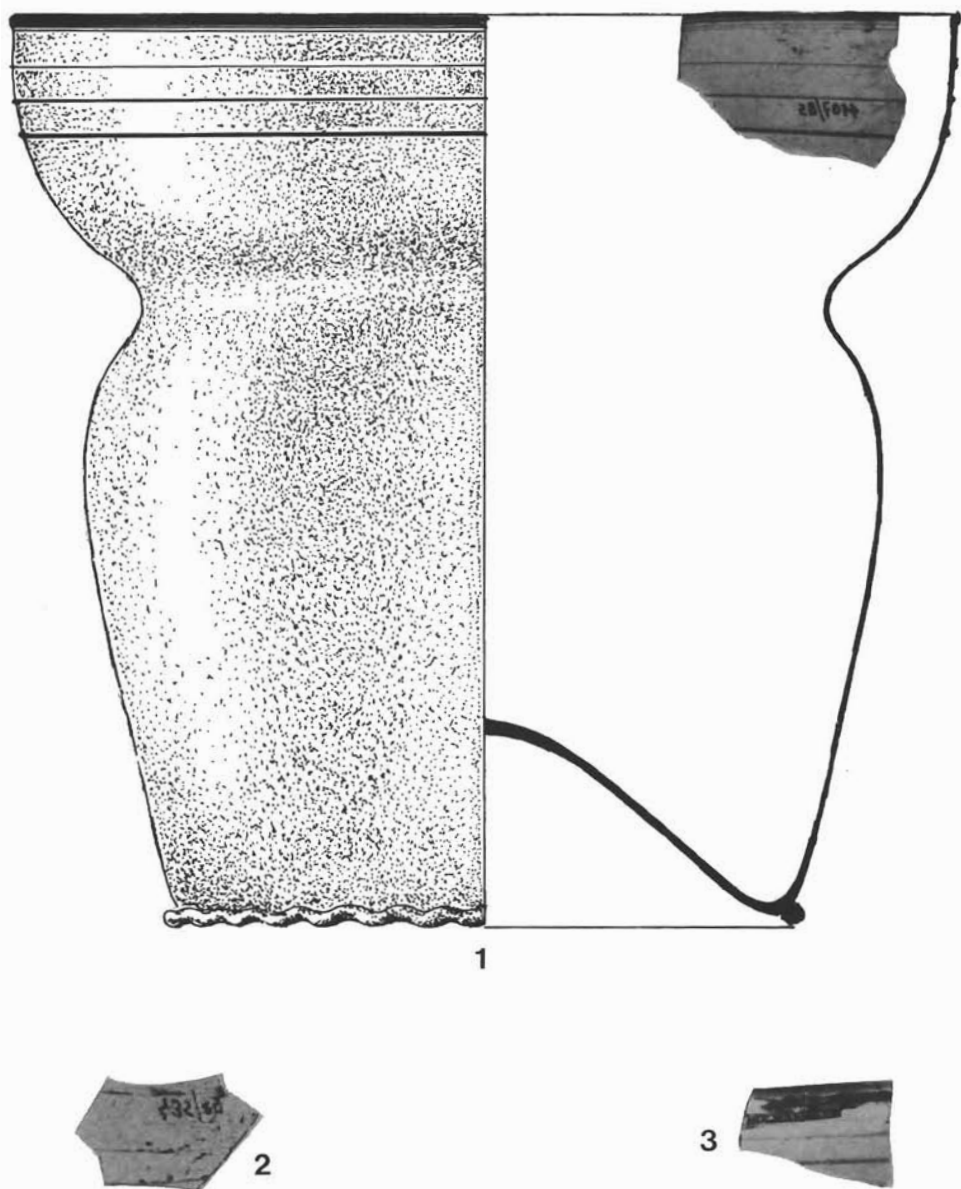
Sl. 1—3. Staklena čaša s bradavičastim ukrasom i ulomci čaša istoga tipa. —
Glass goblet with wart-like extrusions and fragments of goblets of the same type

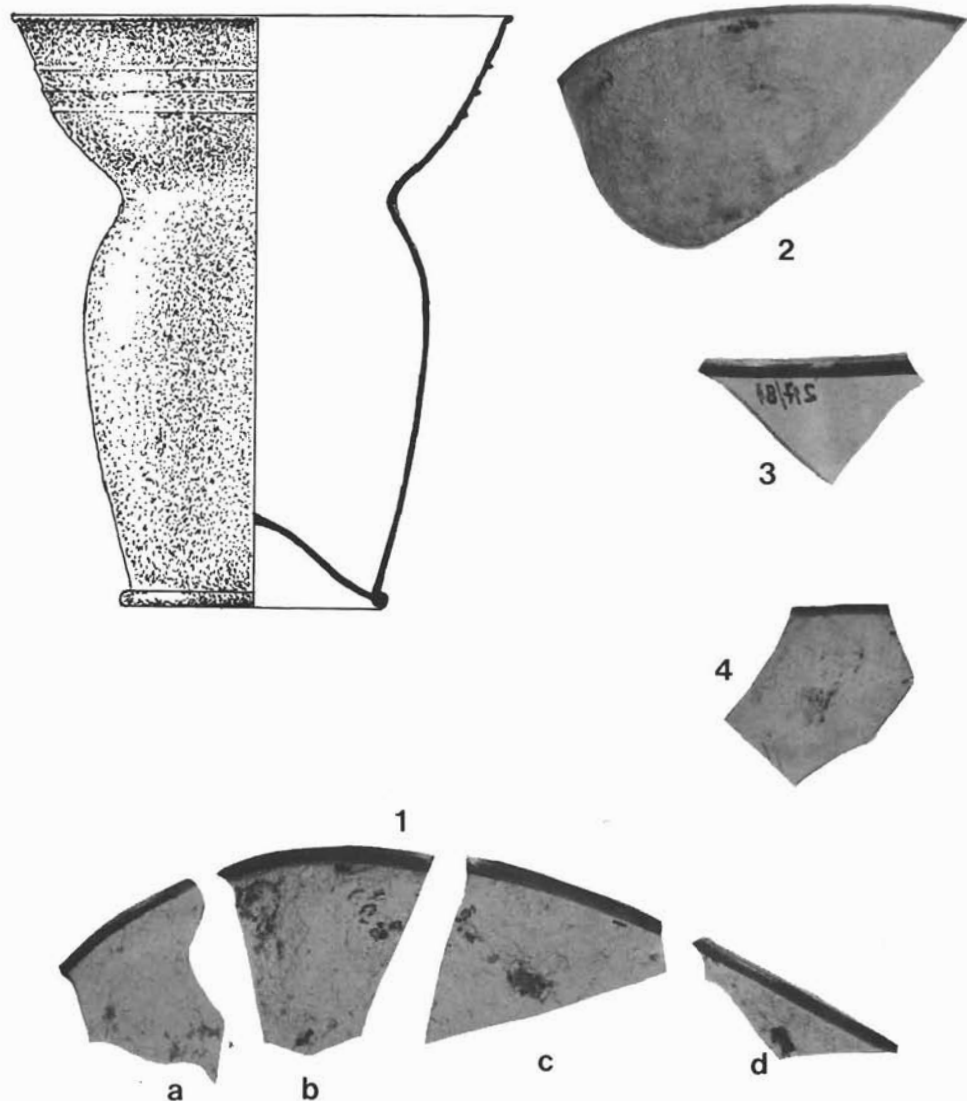
Sl. 1. Rekonstruirana čaša s ukrasom većih spljoštenih kapi (tip »krautstrunk«), H = 11 cm. — Reconstructed goblet with a decoration of large applied drops or bosses (»Krautstrunk« type), H = 11 cm); sl. 2-7. Fragmenti staklenih čaša tipa »krautstrunk«. — Fragments of »Krautstrunk« type goblets

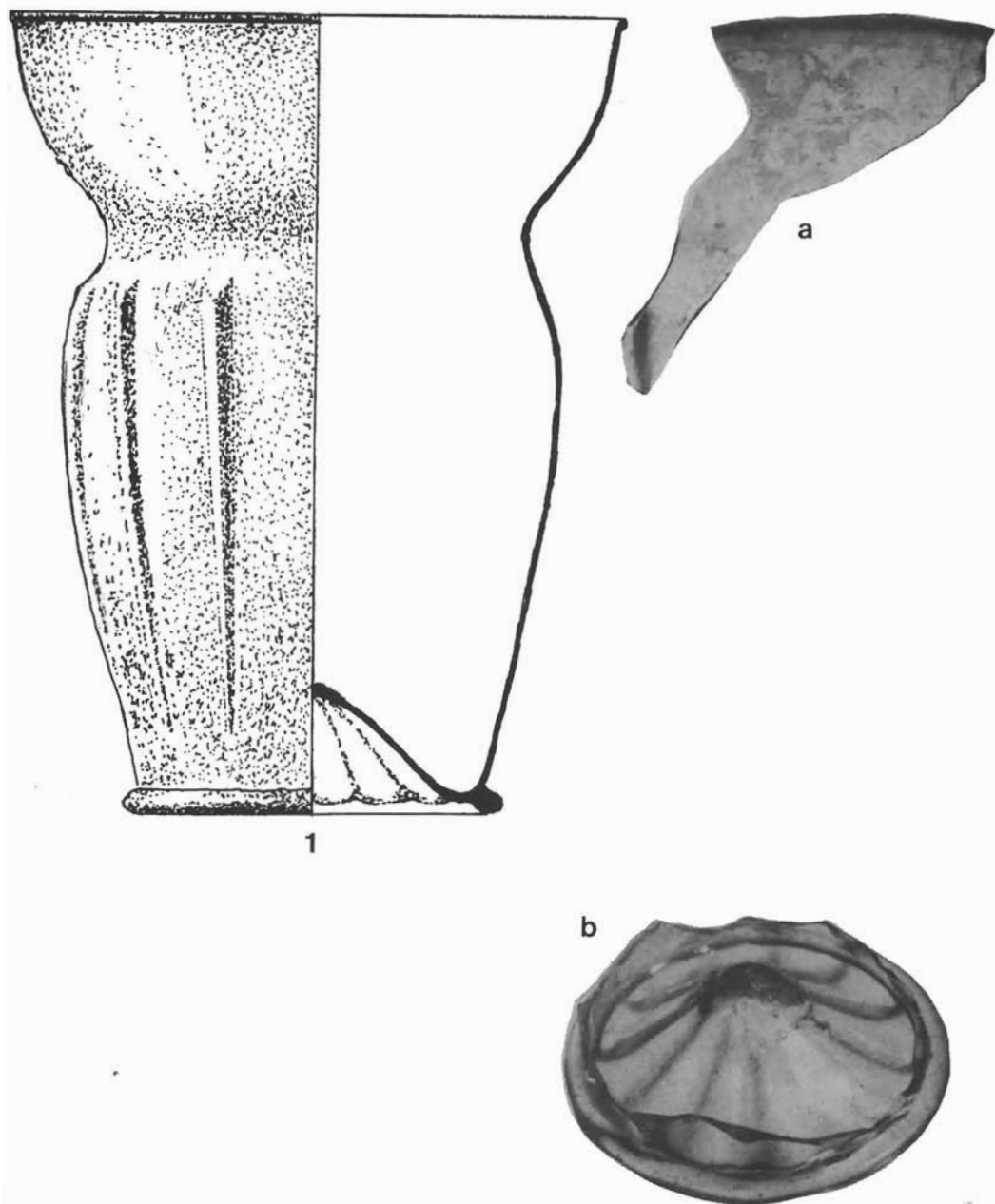
Sl. 1 a-c. Ostaci i grafička rekonstrukcija staklene čaše tipa »krautstrunk« (H = 11 cm). — Remains and a suggested reconstruction of the »Krautstrunk« goblet type (H = 11 cm)

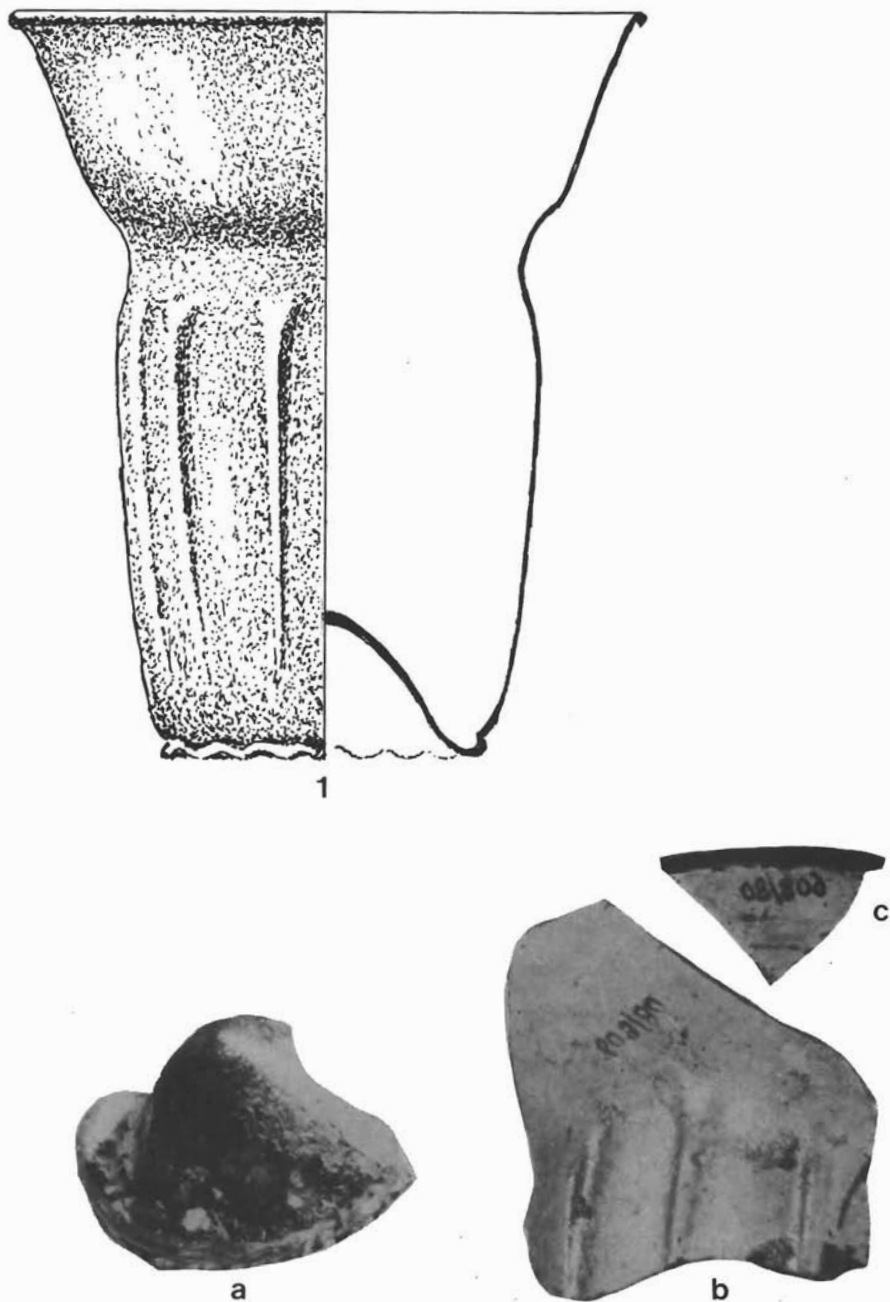
Sl. 1—3. Ulomci otvora staklenih čaša s apliciranim nitima i idejna rekonstrukcija karakterističnog tipa čaše (H = 16 cm). — *Fragments of the rim of a glass beaker with applied filaments and a suggested reconstruction of a characteristic beaker type (H = 16 cm)*

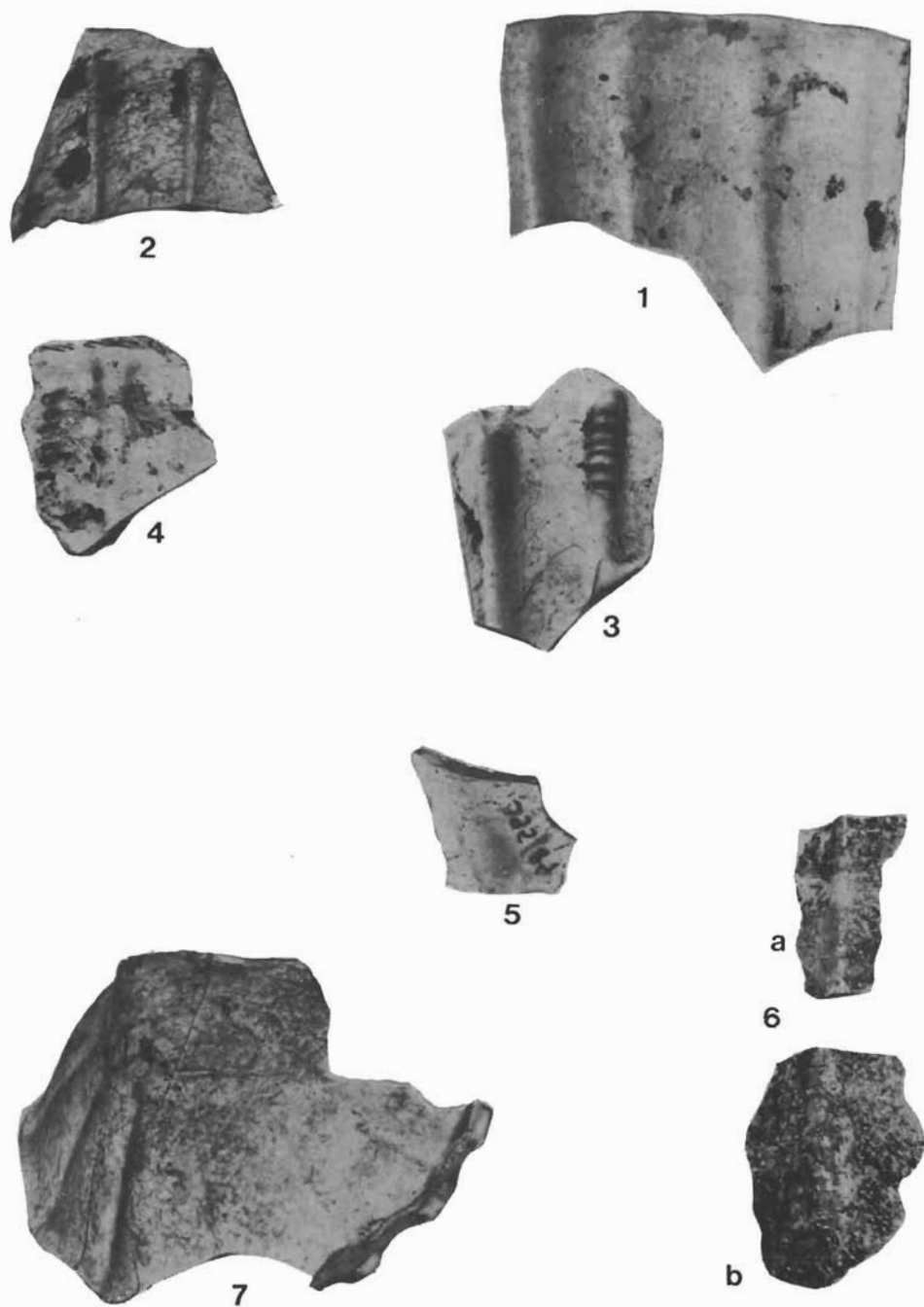
Sl. 1—4. Dijelovi otvora čaše s apliciranim nitima i idejna rekonstrukcija karakterističnog tipa čaše (H = 10 cm). — Rim fragments of a goblet with applied filaments and a suggested reconstruction of a characteristic goblet type (H = 10 cm)

Sl. 1 a, b. Ulomci i grafička rekonstrukcija čaše s rebrastim ukrasom ($H = 11,2$ cm).
— Fragments and a drawn reconstruction of a goblet with ribbed decoration
($H = 11,2$ cm)

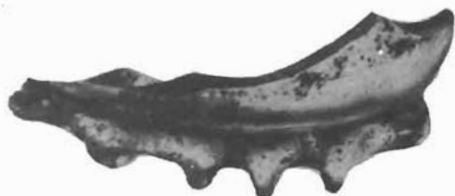
Sl. 1 a-c. Ulomci i grafička rekonstrukcija čaše s rebrastim ukrasom (H = 10 cm).
— Fragments and a drawn reconstruction of a goblet with ribbed decoration
(H = 10 cm)

Sl. 1—7. Dijelovi staklenih čaša s rebrima. — *Fragments of ribbed goblets*

1

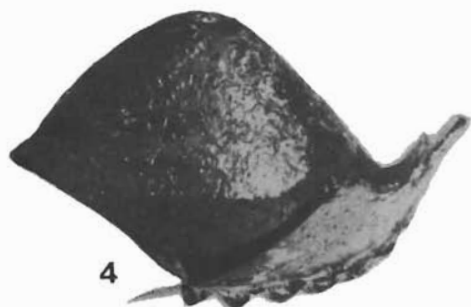
2

3

5

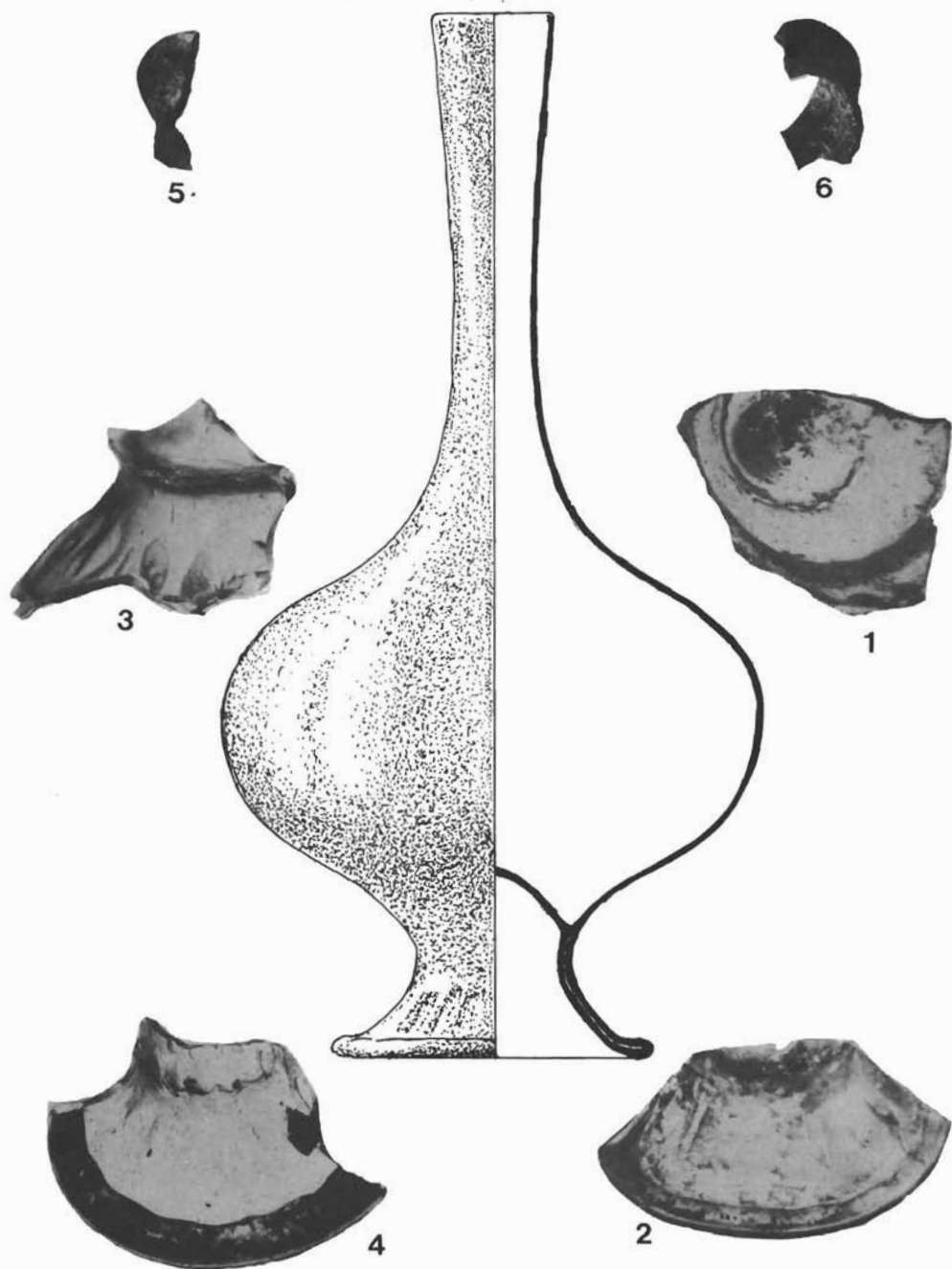

4

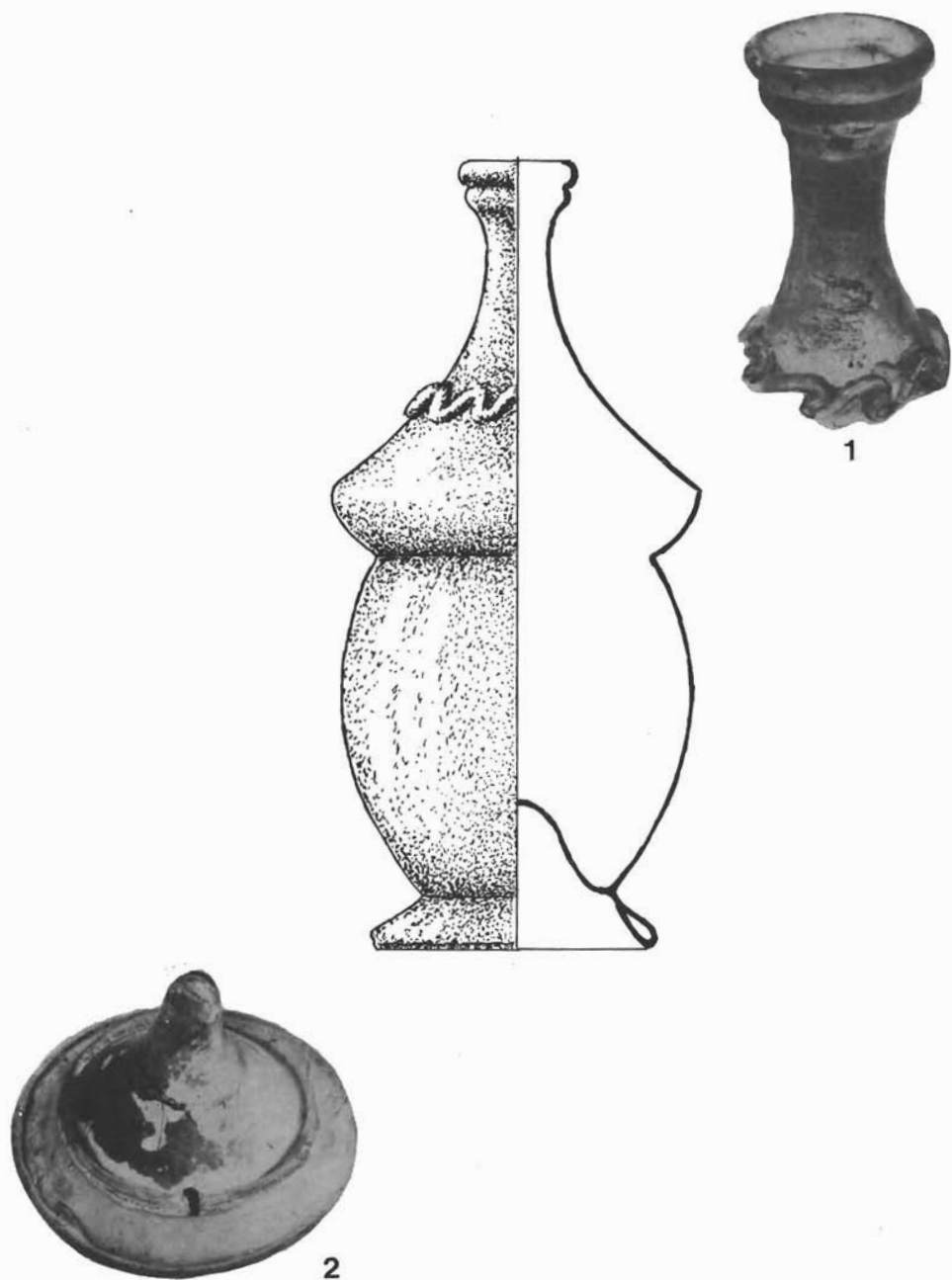

6

Sl. 1—6. Ulomci dna staklenih čaša s karakterističnom »girlandom« i konusnim ispupčenjem. — *Fragments of goblet bases with characteristic »garlands« and conical hollows*

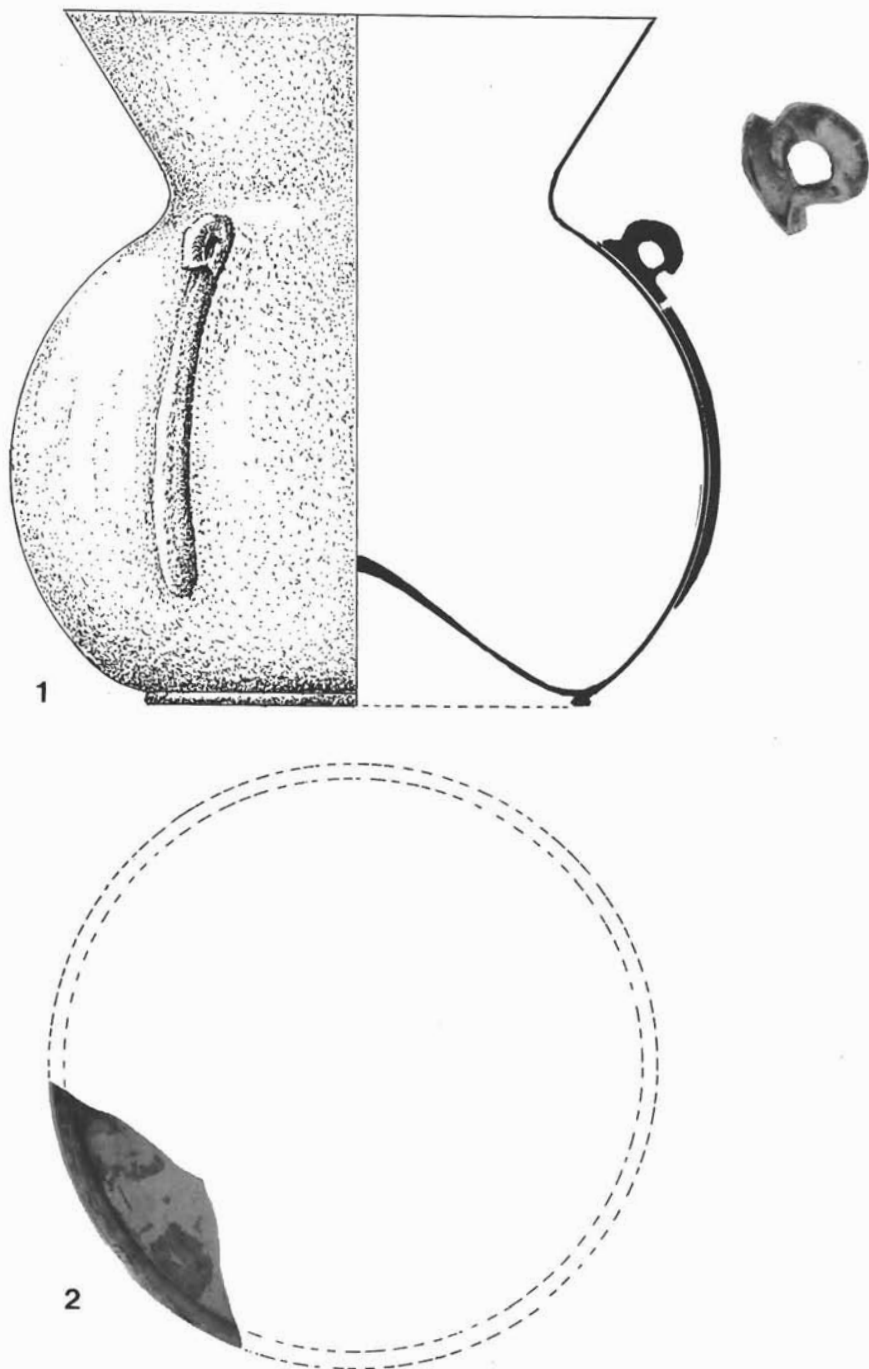
Sl. 1—6. Dijelovi staklenih boca tipa ingastara i idejna rekonstrukcija boce (H = 19 cm). — Fragments of «ingastarie» type flasks and a suggested reconstruction of such a bottle (H = 19 cm)

Sl. 1, 2. Vrat i dno dvokonusne boce s grafičkom rekonstrukcijom oblika (H = 14 cm). — *The neck and base of a biconical flask with a reconstruction of the shape (H = 14 cm)*

Sl. 1. Dvokonusna boca s Bribira ($H = \text{cca } 12 \text{ cm}$). — *Biconical flask from Bribir*
($H = \text{ca. } 12 \text{ cm}$)

Sl. 1. Sačuvana drška i idejna rekonstrukcija svjetiljke-kandila. — *Preserved handle and a suggested reconstruction of a lamp-chandelier*; sl. 2. Dio prozorskog okula iz franjevačkog kompleksa na Bribiru. — *A section of a window pane from the Franciscan complex at Bribir*

osobito se primjenjivao u doba renesanse na muranskim staklarskim proizvodima namijenjenih ukusu i zahtjevima turskog i bliskoistočnog tržišta, za koje je Venecija, kao vodeći staklarski centar na Mediteranu, bila glavni izvoznik staklene robe.

Pojavu i upotrebu sačuvanih dvokonusnih boca na Bribiru kronološki je teško točnije odrediti, prvenstveno zbog pomanjkanja podataka o stratigrafskim odnosima među pokretnim materijalom. S druge strane, postojeće analogije ovoj varijanti dvokonusne boce svode se unutar jugoslavenskog područja zasad jedino na kolovratski nalaz iz 13—14. st. Bez obzira na prisutne nedostatke, u vezi s bribirskim nalazima oslanjamo se na datacije dvokonusnih boca u rajnskom području (1. pol. 15. st.) i na glavninu primjeraka iz poznatih nalazišta panonsko-podunavske zone koji se javljaju u okviru 13—15. st. na položajima kasnosrednjovjekovnih nekropola⁸³ i u nasebinskim slojevima beogradskog Donjeg grada.⁸⁴

Na vremensko opredjeljivanje dvokonusnih boca na Bribiru također bi mogle utjecati i određene topičke okolnosti nalaza. To se odnosi na dva fragmenta dvokonusnih boca (VI, 7, 8) dokumentirana kao slobodni nalazi s areala kasnosrednjovjekovne nekropole na Dolu, u slojevima izvan grobova, koji se s obzirom na prateći inventar grobova datiraju u vrijeme od sredine 14. do u 15. st.

Najbolje sačuvani primjerak boce (VI, 9) nađen je također unutar iste nekropole na njezinu dijelu koji se razvio u okviru samostanskog klaustara, među horizontom višetažnih grobova 15. st.⁸⁵ Iako navedene napomene o okolnostima nalaza relevantnih primjeraka nisu dovoljne za njihovo pouzdanije datiranje, u postojećim mogućnostima ipak predstavljaju usmjeravajuće elemente po kojima dvokonusne boce iz bribirskog naselja možemo smjestiti u nešto šire vremenske relacije od otprilike sredine 14. do početka 16. st.

Na kraju našeg razmatranja o ovom tipu boca i općenito staklenom posudu s Bribira osvrnuli bismo se vrlo kratko na neke zanimljive detalje vezane uz relativno učestalu pojavu dvokonusnih boca na srednjovjekovnim nekropolama u funkciji priloga unutar grobnih cjelina ili u fragmentarnim ostacima izvan grobova u uskom krugu nekropole. Osim

očigledno bio namijenjen teret potonule trgovačke galijske (S. Petricioli, *Staklo, Vrulje*, 1, Zadar 1970, 25, sl. 33, 29, sl. 39; ista, *The Gnalić Wreck: The Glass*, *JGS*, XV, 1973, 85—92, fig. 9, 10, 15, 19).

⁸³ O. Šafarik — M. Sulman, Hinga, Srednjovjekovna nekropola kod Subotice, *Rad Vojvođanskih muzeja*, 3, 1954, 18, Tab. IV, sl. 3; M. Bajalović-Birtašević, Srednjovjekovna nekropola u Mirijevu, Beograd 1960, 35, Tab. XIX, 3; V. Han, *Problemi*, 19, sl. 14; G. Vujović, Notes sur les bouteilles médiévales découvertes en Serbie (dalje Notes), Vinča, Serbie, Musée National, Belgrade, *Bulletin de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre* (dalje *Bulletin*), 8, 1977—1980, 234, fig. 89; S. Ercegović-Pavlović, Notes, Mačvanska Mitrovica, Sremska Mitrovica, Serbie, *Bulletin*, 8, 1977—1980, 235, 236, fig. 90; K. Gyürk, *o. c.*, 217—220, Abb. 15, 16.

⁸⁴ V. Han, *Značaj*, 173, 174.

⁸⁵ D. Jelovina, Tri starohrvatske nekropole na Bribiru, *SHP*, III 10, 1968, 244—245. M. Zekani, Srednjovjekovne nekropole, Katalog izložbe »Bribir u srednjem vijeku« (dalje katalog Bribir), Split 1987, 49.

dvokonusnih boca arheološka istraživanja kasnosrednjovjekovnih nekropola potvrdila su sličnu pojavu i u vezi s nalazima drugih vrsta staklenog posuđa, npr. čaša koje su se prilagale u grobove, poput čaše iz groba pod stećkom u Veličanima,⁸⁶ ili one iz groba Sankovića na kasnosrednjovjekovnoj nekropoli u Biskupu,⁸⁷ čaše s groblja u Kolo vratu te u grobovima uz »katedralu« u Novom Brdu.⁸⁸ Podaci o nalazima takva arheološkog materijala zanimljivi su utoliko što, među ostalim, impliciraju neke oblike duhovnog poimanja stanovništva i njegovanja kulta mrtvih na određenim grupama nekropola kasnog srednjeg vijeka, kad se pri ritualnom pokapanju pokojnika stakleno posuđe prilagalo u grobove, slično kao i keramičko, ili se razbijalo nad njima.

Među fragmentarnim staklom s bibrirskih istraživanja registriran je i nalaz drške svjetiljke — kandila od bezbojnog stakla (VII, 1; Tab. XV, 1). Specifičnu funkciju toga staklenog predmeta, vezanu najčešće uz interijere sakralnih objekata, potvrđuje i mjesto pronalaska odnosno fragmenta u dijelu apside u crkvi Sv. Marije na Dolu.

Riječ je o veoma jednostavnoj formi ručice-delfina koje su aplicirane s obje strane trbušasta recipijenta služile za vješanje rasvjetne svjetiljke i u kultne svrhe. Bibrirski nalaz drške lampe — kandila veoma je jednostavnog oblika kakav susrećemo na tipovima đamijskih lampi sirijskog podrijetla u 14. st., te na istovrsnom repertoaru venecijanskog staklarskog kruga u 13. i 14. st.,⁸⁹ čiji staklari najvjerojatnije pod određenim i formalnim uzorima orijentalnog repertoara proizvode slične oblike stakla.⁹⁰

Na jugoslavenskom području tipološki srodne forme staklenih ručica mogu se naći na sačuvanom primjerku lampe iz Novog Brda (15. st.)⁹¹ čiji osnovni izgled loptasta trbuha svjetiljke s ljevkastim otvorom i ravnim dnom najbolje ilustrira cjelokupni izgled predmeta kojemu je pripadao nalaz staklene ručice iz srednjovjekovne crkve na Bribiru. Srodnost s nalazima fragmenata svjetiljki — kandila s otoka Koločepa kod Dubrovnika, opredijeljenima u 14. i 15. st.,⁹² i nedavno objavljenim na-

⁸⁶ L. J. Kojić — M. Wenzel, Veličani, 143—149.

⁸⁷ M. Vego, o. c., 129, 132.

⁸⁸ V. Han, Nalazi 1980, 174; M. Č. Ljubinković, o. c., 244.2; Podatak kojeg donosi V. Han, Problemi, 26, odnosi se na navod iz crkvenih pravila u Srbiji u 14. st., po kojemu se predmeti od stakla upotrebljavaju i prilikom crkvenog obreda, a čaše za pričestivanje mladenaca nisu se smjele razbijati. Također je zanimljiva i tradicija magijsko-religijskih obreda u okviru kulta mrtvih, čiji korijeni sežu od prethistorije do današnjih dana, prisutna i danas u pogrebnim obredima balkanskih stočara. Tako, naprimjer, kod Vlaha, osobi koja je umrla bez pričesti, a što je vrlo često, uz upaljenu svijeću stavlja se čaša vina na mjestu gdje je izdahnuo, vjerujući da će pokojnikova duša u toku noći doći na pričest. Ako je netko poginuo u ratu, zapale mu se svijeće i stavi čaša vina (D. Antonijević, Obredi i običaji balkanskih stočara, Posebna izdanja Balkanološkog instituta SANU, 16, 1982, 130).

⁸⁹ V. Han, Tri veka, 35.

⁹⁰ A. Gasparetto, Il vetro di Murano dalle origini ad oggi Venezia 1958, 49, 50.

⁹¹ M. Č. Ljubinković, o. c., Tab. I, 5.

⁹² V. Han, o. c., 35, 36, Tab. III, 4; Tab. IV, 3, 5, 6, 7, 8.

lazima iz Predjame,⁹³ pomaže da i bribirski nalaz drške identificiramo kao dio lampe — kandila iz grupe stakla orijentalno-islamskog podrijetla.

Ostatak *prozorskog okulusa* (VIII, 1; Tab. XV, 2) s položaja samostanskog kompleksa na Dolu materijalna je potvrda o široj primjeni stakla i na objektima kasnosrednjovjekovnog sakralnog graditeljstva na Bribiru.

Načinjen je od prozirnog, debljeg stakla u kalupu kružne forme s profiliranim zadebljanjem na krajevima kojima se ulagao u armaturu (olovnu, kamenu ili drvenu) na prozorskom okviru.^{93a} U nedostatku većeg broja sačuvanih primjeraka, ostatak okulusa s bribirskog lokaliteta koristan je utoliko što indicira na postojanje zidnih površina s nefiguralnim vitrajima kao jednom vrstom zastakljivanja rađenom po odredbama franjevačkog (prosjačkog) reda, koje je propise očigledno trebalo slijediti i pri gradnji franjevačkog samostanskog kompleksa na Bribiru. Takav način zastakljivanja bio je u Evropi u doba gotike osobito razvijen u talijanskim pokrajinama Toskani i Umbriji, inače matičnim dijelovima prosjačkih redova.⁹⁴

Među objavljenim analognim materijalom stakleni okulus s Bribira svrstava se u grupu nalaza ove vrste koji su otkriveni istraživanjima na kasnosrednjovjekovnim lokalitetima u Predjama,⁹⁵ Banji u Polimlju,⁹⁶ te Kraljevoj Sutjesci.⁹⁷

* * *

Provedena tipološko-stilska analiza fonda srednjovjekovnog stakla otkrivenog arheološkim istraživanjima unutar srednjovjekovnog naselja na Bribiru pokazala je da glavninu razmatrane građe sačinjava staklo iz razdoblja zrelog i kasnog srednjeg vijeka, s obilježjima evropskog gotičkog staklarstva. Slijedom komparativnog praćenja i analizom sačuvane građe, klasificirane po tipološkim grupama predmeta (I—VIII), utvrdile su se određene tipološko-stilske karakteristike otkrivenog staklenog materijala. Traženje njihovih analogija među nalazima s ostalih srednjovjekovnih lokaliteta u Jugoslaviji ili pojedinih paralela na srednjovjekovnog staklu izvan naših granica pomoglo je da pojavu relevantnog stakla na Bribiru smjestimo u vrijeme od sredine 13. do počet-

⁹³ P. Korošec, o. c., 112, 113, Tab. II, 27.

^{93a} U leksici muranskih dokumenata za takve oblike prozorskog stakla koristili su se nazivi »ruodi« (1405. g.) »rotuli« (1406. g.), zatim »oculi« (1407. g.), »rotele« (1411. g.), potom i »rui« (1424. g.) koji se i danas zadržao u staklarskoj terminologiji (A. Gasparetto, Matrici, 95).

⁹⁴ O prozorskom staklu i načinima zastakljivanja vidi kod V. Han, Tri veka, 50, 74, 138, 139 s drugom relevantnom literaturom.

⁹⁵ P. Korošec, o. c., 113, 114, Tab. III, 28—36.

⁹⁶ V. Han, Nalazi, 1980, 177—179.

⁹⁷ P. Anđelić, Un aperçu, 173; isti, Bobovac i Kraljeva Sutjeska, stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV st., Sarajevo 1973, 192. S venecijanskog broda s kraja 16. st., potopljenog na istočnojadranskoj obali kod Gnalica, sačuvalo se 648 komada muranskog prozorskog stakla namijenjenog istočnomediteranskom tržištu (S. Petricioli, The Gnalice Wreck: The Glass, JGS, XV, 1973, 92, fig 22).

ka 16. st., s tim da je najveći dio materijala bio u upotrebi tijekom 14. i 15. st. U ovom slučaju usporedna analiza bribirskog srednjovjekovnog stakla s drugim srodnim vrstama i tipovima upozorila je na neke pojedinosti i osobitosti u razvitku tipologije i stila gotičkog staklarstva uopće. Stoga zaključujemo da bribirski fond srednjovjekovnog stakla, premda sačuvan u skromnim količinama, sažima onaj najkarakterističniji repertoar tipova i stilskog ornamentarija koji je zastupljen u staklarskoj produkciji zrelog i kasnog srednjeg vijeka na tlu srednje Evrope i Mediterana. To je ansambl staklenih izrađevina sličnih onima što su ih ostavila istraživanja na istaknutim povijesnim i arheološkim lokalitetima srednjovjekovne Srbije i Bosne, koja su donekle ekvivalentna povijesnom značaju i kulturno-civilizacijskom dometu srednjovjekovnog Bribira.

Komparacijom sačuvanog materijala cjelovitije su razmotreni različiti pravci radioničkog podrijetla i pripadnosti utvrđenih grupa srednjovjekovnog stakla na Bribiru. Razmišljamo li pritom o provenijenciji bribirskih nalaza, odnosno o staklarskim centrima čiji su proizvodi dospijevali do srednjovjekovnog naselja na Bribirskoj glavici, pažnju usmjeravamo na dva moguća radionička punkta s kojima je općenito vezano podrijetlo srednjovjekovne staklarske robe na području istočnog Jadrana i šireg prostora Balkana.

U prvom slučaju radi se o dosad poznatom krugu bizantskih radionica s tradicionalnim staklarskim centrima u Carigradu i Korintu, koji su nastavili djelovati i u vremenu od 12. do 15. st. Drugo radioničko ishodište bribirskih nalaza stakla vidimo u Veneciji — Muranu kao centru sjeverojadranskog kruga staklarskih manufaktura.

Analiza bribirskog stakla najvećim je dijelom upozorila na venecijansko-muransko podrijetlo materijala, karakterističnih tipova i stilskih specifičnosti toga radioničkog centra, čime su ujedno naznačeni i putovi prometa i dotoka staklene robe u sklopu venecijanske trgovine Jadranom tijekom 14. i 15. st. Venecija je u to vrijeme, kao što je poznato, značajan faktor u srednjovjekovnoj proizvodnji i trgovini na istočnom Jadranu i Balkanu, što je povezano s direktnom prisutnošću Mletačke Republike na istočnojadranskoj obali tijekom 14. i 15. st., pa su shodno tome i razni vidovi kulturne i materijalne baštine stajali pod neposrednim venecijanskim utjecajem.

U tom kontekstu čini nam se korisnim podsjetiti se na podrijetlo i sastav fonda srednjovjekovne glazirane keramike otkrivene na Bribiru iz vremena od 13. do početka 16. st.⁹⁸ Glavninu keramičke građe predstavlja importirana roba s oznakama sjevernotalijanske i srednjotalijanske produkcije, od čega je najviše keramičkih proizvoda sjevernojadranskog, tj. venecijanskog podrijetla. U skladu sa spomenutim zapazanjima, može se pretpostaviti da su i u vezi sa staklom venecijansko-muranske radionice držale svojevrsan monopol u proizvodnji i izvozu svojih produkata prema sjevernim i središnjim dijelovima istočnom Jadranu, kao što se to reflektiralo i u drugim oblicima gospodarskog života i trgovačke djelatnosti.

⁹⁸ V. De Longa, Keramika, Katalog Bribir, 1987, 72—75.

Ovdje treba spomenuti mogućnosti uvoza određene staklarske robe također iz srednjotalijanskih, točnije firentinskih manufaktura, sudeći naprimjer prema nekim oblicima većih rebrastih čaša, što ponovno potkrepljuju podaci o postojanju keramičkog posuđa iste radioničke provenijencije na Bribiru.⁹⁹

U prilog pretpostavci da se u bribirskim nalazima stakla većinom radi o importu venecijanske staklene robe, pomažu svakako i neki podaci iz izvorne građe venecijanskih arhiva koji potvrđuju živu trgovačku aktivnost koja se odvijala između Venecije i dalmatinskih obalnih gradova »... Raba, Zadra, Splita, Dubrovnika i drugih...« već od 12. st., te ostalih dijelova »sclavinia« (»Slavonia«, »Sclavinie partibus...«).¹⁰⁰ Iz priobalnih gradova širili su se trgovački pravci kojima je razna roba, među kojom i staklarski proizvodi, prevožena u zaleđe i dalju unutrašnjost gdje je staklo dopiralo do većih ili manjih feudalnih naselja za potrebe stanovništva i određenih društvenih slojeva, što nam ovom prilikom povrđuju i sačuvani stakleni predmeti iz slojeva srednjovjekovnog Bribira.

Summary

MEDIAEVAL GLASS FROM BRIBIR

In this article the authoress analyzes glass finds from the mediaeval settlement at Bribir in the rural northern Dalmatian hinterland. This was one of the more prominent political and cultural centres in the territory of mediaeval Croatia. The remains of glass objects form a part of the varied fundus of minor material found during multiyear excavations within both civil and religious structures, settlement cemeteries and fortification elements at this site. The finds of mediaeval glass at Bribir, in addition to representing an original archaeological source about a part of the material life of the inhabitants of Bribir, also reflect the elevated level of civilization at this settlement as compared to the numerous other mediaeval sites of the rural eastern Adriatic hinterland.

The mediaeval glass discovered to date at Bribir is classified within eight typological-stylistic units, the principal part of which is composed of certain types of glass table ware (glasses, flasks), and the remainder of window glass and lamps-chandeliers. These are products of the Gothic glass industry created from the mid 13th to the early 16th centuries. The stylistic-typological analysis was based on comparisons with analogous material from Yugoslavia discovered in the excavations of mediaeval Bosnian and Serbian sites, citations from published archival material

⁹⁹ Ista, o. c., 73.

¹⁰⁰ A. Gasparetto, *La Verrerie*, 150, 151. Veze Balkana i istočnog Jadrana s centrom u Muranu impliciraju i podatke o sudjelovanju Balkanaca, mnogih takozvanih »Schiavona«, u staklarskoj proizvodnji Murana ili obrnuto muranskih staklara na Balkanu, što najrječitije pokazuje primjer srednjovjekovnog Dubrovnika, u kojemu su temelji staklarske proizvodnje postavljeni posredništvom muranskih staklara (vidi V. Han — L. Zecchin, *Presenze balcaniche a Murano e presenze muranesi nei Balcani*, *Balkanica*, VI, 1975, 77—97).

of the Dubrovnik and Venetian archives, as well as analogies with the glass of Greece (Corinth), Italy (Apulia), Venice (Murano) and the central European countries.

The analysis of the Bribir glass mainly indicated a Venetian-Murano origin of the material with the characteristic types and stylistic features of this production centre, similar to finds of mediaeval glazed pottery at Bribir.

The import of glass merchandise from the Venetian glass factories reflects the monopoly in production and export held by Venetian-Murano workshops in the region of the northern and central Adriatic, which is directly related to the presence of the Venetian republic in this region during the 14th and 15th centuries.

In the framework of the lively merchant activities between Venice and the Dalmatian coastal cities as well as the other parts of »Sclavinia«, the glass goods were imported to the coastal cities whence they spread via merchant routes to large or small feudal settlements for the use of the inhabitants and certain social strata. This was also confirmed by the preserved glass objects from the ruins of mediaeval Bribir.